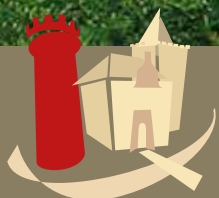

KASTEEL & BUITENPLAATS

FEBRUARI 2018 | JAARGANG 20 | NR. 60

IN DEZE UITGAVE

NKS
KENNISCENTRUM VOOR
KASTEEL EN BUITENPLAATS

BREDA EN LA CALAHORRA. KASTELEN ALS EUROPEES ERFGOED |
ADELLEIJKE KAATSBANEN (1440-1800) | HUIS EN HABITUS. OVER
KASTELEN, BUITENPLAATSEN EN NOTABELE LEVENSVORMEN

REDACTIONEEL

EEN NIEUW KASTELENTIJDSCRIFT!

Onlangs hebben de Nederlandse Kastelenstichting en de Vrienden van de Particuliere Historische Buitenplaatsen besloten nauwer te gaan samenwerken. Die nieuwe samenwerking gaat onder meer vorm krijgen in een nieuw tijdschrift voor kastelen en buitenplaatsen. De NKS geeft *Kasteel & Buitenplaats* uit, de VHPB het tijdschrift *In Arcadië*. De tijdschriften bedienen dezelfde doelgroep en daarom ligt het voor de hand, intensiever te gaan samenwerken. Dat heeft geleid tot de oprichting van een zelfstandige stichting, waarin beide partners participeren. De stichting zal zorgdragen voor het nieuwe tijdschrift. De komende maanden zullen de redacties veel overleggen om samen tot een nieuwe uitgave te komen. Het nieuwe blad zal drie keer per jaar uit gaan komen. We houden u op de hoogte!

ERRATUM

In de boekbespreking van *Heren van Warmond en Woud* door M. Fannee is een fout geslopen: de familie Van der Woude is niet afkomstig uit Woud bij Delft, maar uit Esserwoude.

> LA CALAHORRA. FOTO ALBERT SPEELMAN

D o n a t i o n s

Dé kerken- en monumentenverzekeraar van Nederland

COLOFON

Kasteel & Buitenplaats is een uitgave van NKS Kenniscentrum voor Kasteel en Buitenplaats en verschijnt 4 keer per jaar.

REDACTIEADRES

Kasteel & Buitenplaats
Postbus 123 | 3960 BC
Wijk bij Duurstede | 0343-578995
Email: f.vogelzang@kastelen.nl
banknummer NKS NL24ABNA0470759267
ISSN: 2405-7231

Los nummer € 3,50 exclusief verzendkosten

REDACTIE

dr. Fred Vogelzang, ir. Rob Gruben, drs. Jacques Hendrickx en drs. Lucie Wessels

AAN DIT NUMMER WERKTEN VERDER MEE

Cees de Bondt, ir. Rob Gruben, dr. ir. Taco Hermans, prof. dr. Yme Kuiper, drs. Carla Oldenburger, drs. Ben Olde Meierink, dr. Fred Vogelzang

Volg ons ook op facebook: <http://www.facebook.com/nkskasteelenbuitenplaats>
De uiterste inleverdatum voor kopij voor het volgend nummer is 15 maart 2018

OMSLAG

Kasteel Breda. Foto Albert Speelman

BASISONTWERP

ten Have creatieve communicatie, Zoelen

OPMAAK

NKS by GH

DRUK

GVO grafisch bedrijf B.V. Ponsen & Looijen te Ede. Oplage: 2000

DONATEUR WORDEN?

Meld u aan via www.kastelen.nl

De NKS aanvaardt geen verantwoordelijkheid voor ingezonden stukken en behoudt zich het recht voor om ingezonden stukken zonder opgaaf van redenen te weigeren. Aan alle artikelen wordt de meeste zorg besteed, maar de ervaring heeft geleerd dat desondanks fouten niet geheel te voorkomen zijn. Kasteel & Buitenplaats is een uitgave van de NKS en wordt gratis toegezonden aan de begunstigers en relaties van de stichting. U kunt uw reactie of artikel sturen naar hierboven genoemd adres. Mocht u teksten uit deze uitgave willen overnemen, neemt u dan contact op met de redactie.

INHOUDSOPGAVE

BREDA EN LA CALAHORRA. KASTELEN ALS EUROPEES ERFGOED	3
COLUMN: LOEVESTEIN EN HET RIETEN DAK	7
ADELLIJKE KAATSBANEN (1440-1800)	8
COLUMN: SLOPEN, DIE HANDEL!	16
RECENSIE: HUIS EN HABITUS	18
COLUMN: EEN PRAATJE BIJ EEN PLAATJE	23
INGEZONDEN BRIEF: BENADER DE EEUWENOUDE GROENE LONGEN VAN AMSTERDAM INTEGRAAL	24
COLUMN: JEAN GINDRA EN LOUIS FUCHS. DUITSE TUINARCHITECTEN IN NEDERLAND	26
BOEKEN	29

BREDA EN LA CALAHORRA KASTELEN ALS EUROPEES ERFGOED

> **Ben Olde Meierink**

Wetenschappelijk medewerker NKS kenniscentrum voor kasteel en buitenplaats

De Europese commissie heeft 2018 uitgeroepen tot Europees Jaar van Cultureel Erfgoed. Het is de bedoeling dat wij als Europeanen elkaars erfgoed en geschiedenis leren kennen en ook het gemeenschappelijke Europese erfgoed. Welke rol spelen kastelen daarin? Eén invalshoek is kijken naar de invloed van buitenlandse kastelen op ontstaan en verschijningsvorm van Nederlandse kastelen en andersom.

Het renaissancekasteel Horst in Gelsenkirchen, dat ontworpen is door een Arnhemse stadsbouwmeester, wordt wel als een Nederlands kasteel op Duitse bodem gekarakteriseerd. Niet alleen kastelen in het Duits-Nederlandse grensgebied, maar ook kastelen in Zuid-Europa kunnen ondanks de afstand invloed hebben op elkaar. Noord-Italiaanse architectuur en architectuurtraktaten hebben in belangrijke mate de zeventiende-eeuwse buitenhuizen in de Republiek beïnvloed, zoals de Nederlandse maniëristische architectuur uit de late zestiende en de vroege zeventiende eeuw in Denemarken is nagevolgd. Een bijzonder relatie over een grote afstand is die tussen het kasteel van Breda en het Spaanse kasteel La Calahorra in Andalusië.

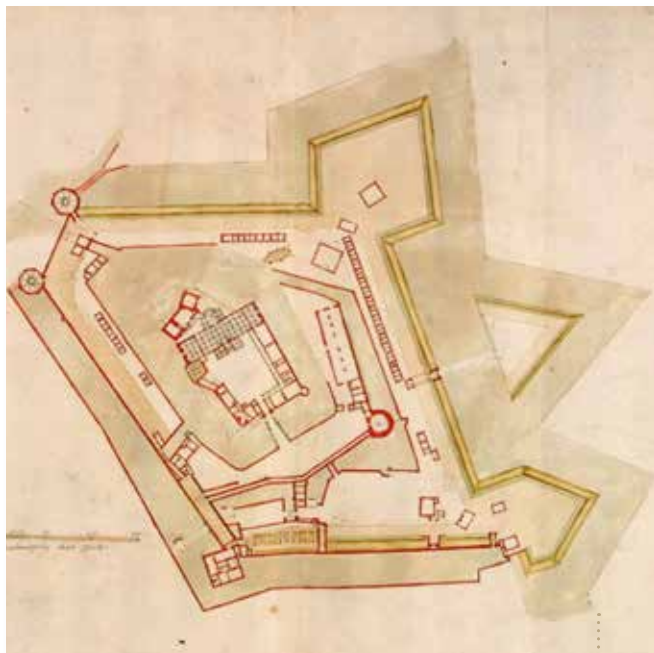
POLITIEKE ACHTERGROND

Deze opmerkelijke relatie wordt begrijpelijk als we de politieke geschiedenis van Spanje vergelijken met die van de Nederlanden. Toen in 1496 Johanna van Castilië huwde met de Bourgondiër Philips de Schone, zoon van de Duitse keizer, begon een

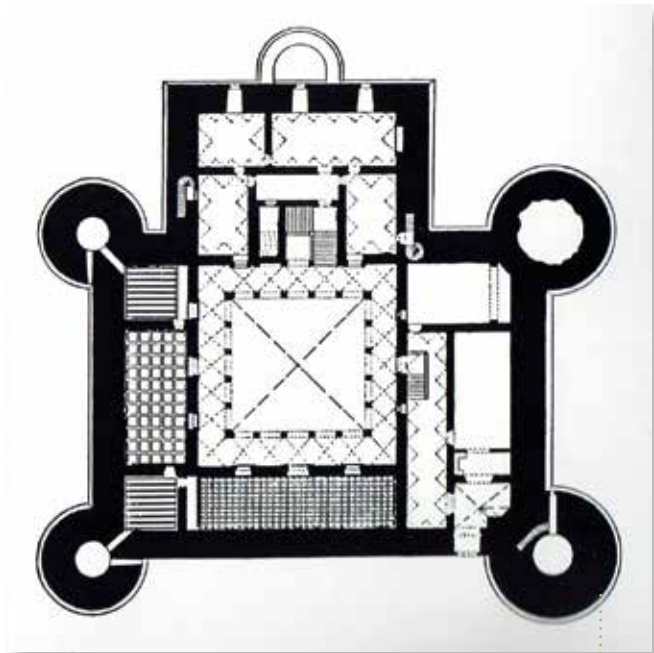
> KASTEEL BREDA. FOTO ALBERT SPEELMAN

personele unie die voor de noordelijke Nederlanden tot 1581 en voor de zuidelijke Nederlanden zelfs tot 1701 zou duren. Philips en Johanna waren de ouders van de in 1500 in Gent geboren Karel V, die in Spanje bekend is als koning Carlos I. Na in 1515 meerderjarig te zijn verklaard kon hij zijn in 1506 overleden vader in de Bourgondische Nederlanden opvolgen. Een jaar later werd hij regent voor zijn inmiddels krankzinnig verklaarde moeder Johanna, om vervolgens tot koning te worden gekroond. Karel V verbleef afwisselend in Spanje, de Nederlanden en het Duitse Rijk. In 1519, na het overlijden van zijn grootvader Maximiliaan, werd Karel ook aartshertog van Oostenrijk, een functie die hij slechts drie jaar zou vervullen. In 1519 werd hij Rooms-koning, elf jaar later zelfs keizer. Vanwege al zijn functies verbleef Karel telkens op andere plekken in zijn uitgestrekte rijk. Evenals zijn zoon Philips II, die grotendeels in Spanje opgroeide, was hij hertog van Brabant en Gelre, graaf van Vlaanderen, Holland

> LEES VERDER OP PAGINA 4

> PLATTEGROND VAN HET KASTEEL VAN BREDA ROND 1600.
COLLECTIE NATIONAAL ARCHIEF

> PLATTEGROND VAN DE DE BELETAGE VAN LA CALAHORRA. UIT
MONRAEL Y TEJADA 1999

en Zeeland en heer van Friesland, Groningen, Overijssel en Utrecht. Karel benoemde Nederlandse vertrouwelingen in hoge Spaanse functies. Binnen deze context speelden Hendrik III van Breda en de jonge Spaanse markiezin Mencia de Mendoza een interessante rol.

MENCIA DE MENDOZA

In Andalusië, een grotendeels roodbruin gekleurd en vrijwel boomloos heuvelig landschap, zijn de noordhellingen van de bergrug Sierra Nevada groen. Dit heeft te maken met irrigatie. Het smeltwater van de met sneeuw bedekte bergtoppen wordt via kanalen verdeeld over de dorpen aan de voet van de heuvelrug. Met de irrigatiekanalen werden zelfs watermolens aangedreven. Deze noordhellingen van de Sierra Nevada liggen in het markizaat van Zenete.

De markies de Zenete en bouwheer van La Calahorra, don Rodrigo de Mendoza, stierf in 1523. Zijn vrouw Maria de Fonseca y Toledo was twee jaar eerder overleden. Het echtpaar had geen zonen. De bruidsschat van hun oudste dochter, de vijftienjarige Mencia, trok veel Spaanse edellieden aan.

Ze groeide op in het artistieke milieu van het koninklijke Hof in Valencia. De Spaanse humanist Juan Luis Vives (1493-1540) roemde in 1524 – in zijn traktaat over de opvoeding van de christelijke vrouw – Mencia's wijsheid en kennis van de klassieke talen. Mencia werd bekend als schutsvrouw van kunstenaars en wetenschappers.¹ In 1524 huwde ze geen jonge Spaanse edelman, maar de 25 jaar oudere Hendrik III van Nassau-Breda. Karel V zal met dit huwelijk de elites in de verschillende delen van zijn rijk hebben willen verbinden, al was dit voor zover bekend het enige door Karel persoonlijk gearrangeerde huwelijk.

De bruidegom was in 1483 geboren in het Duitse Siegen als zoon van graaf Jan V van Nassau-Dillenburg. Op 21-jarige leeftijd erfde Hendrik van zijn kinderloos overleden oom Engelbrecht II van Nassau diens bezittingen in de Nederlanden, waaronder een stadspaleis in Brussel en de heerlijkheid Breda. Hendrik

maakt snel carrière. Hij werd in 1511 benoemd tot kapitein-generaal van Brabant en leidde in deze functie jarenlang de oorlog tegen hertog Karel van Gelre. Begin 1522 werd Hendrik opperkamerheer van Karel V, een van de belangrijkste functies aan het Hof. Hendrik trouwde drie keer. Uit zijn tweede huwelijk met Claudia de Chalon werd in 1519 in Breda zijn enige zoon René geboren, die zijn vader zou opvolgen als heer van Breda en later zijn oom als prins van Oranje. Begin mei 1522 reisde Hendrik, inmiddels voor de tweede keer weduwnaar, in het gevolg van Karel V via Engeland naar Spanje. De eerste jaren verbleef het Hof in Valladolid en Pamplona, later in Burgos. Daar trouwden Hendrik en Mercia. Ze bleven in het gevolg van Karel, ook toen die na zijn huwelijk met Isabella van Portugal naar Sevilla en Granada reisde. Daar was het 's zomers koeler en aangenamer dan in de andere Spaanse steden. Karel gaf opdracht om op het Alhambra tussen de Moorse paleizen het nog bestaande zeer grote renaissancepaleis met zijn ronde binnenplaats te bouwen.

LA CALAHORRA

Begin juli 1526 bezochten Hendrik en Mencia Zenete en het door Mencia's vader gebouwde La Calahorra. Dit markizaat, een gebied dat tot laat in de vijftiende eeuw nog in Moorse handen was, werd in 1491 door koningin Isabella van Castilië aan Rodrigo Diaz de Vivar y Mendoza gegeven. Rodrigo liet vanaf 1509 aan de voet van de Sierra Nevada een nieuw kasteel bouwen, dat qua exterieur veel ouder lijkt dan het werkelijk is. Dit kasteel, La Calahorra, zou men kunnen beschouwen als een vooruitgeschoven post van de Spaanse monarchie in het in 1492 op de moorse kaliefen veroverde Andalusië.

Hendrik III was blijkbaar – evenals ik zelf in oktober vorig jaar –, zwaar onder de indruk van dit kasteel. Hendriks privé-secretaris omschreef het in een brief van 9 juli 1526 als 'sunderlich ein schones haus gnant Calahorra'. Hij vervolgde 'Wand ich sag e.g. zu, das ich vil hubscher heuser in Hispanien gesehen, aber noch keins so lustig, auch reich von mergelsteynen, seulen, stiegen und anderm und sunderlich von so guten ordonnantiën, als das auch mit seinen vier thurmen umbher und guten vestungen

¹ M. Klatter, Mendoza y Fonseca, Mencia de (1508-1554), in: *Vrouwenlexicon* (Nijmegen 2013), nr. 103. Zie ook Th. M. Roest van Limburg, *Een Spaansche gravin van Nassau, Mencia de Mendoza, markiezijn van Zenete, gravin van Nassau (1508-1554)* (Leiden 1908)

und geschutz nach diesen lantart wol versehn und an allem nichts gespart ist.² Het kasteel had een rechthoekige plattegrond met op elk der vier hoeken ronde torens. Deze torens hebben dikke muren en zeer kleine ronde binnenruimten. Ze waren waarschijnlijk enkel bedoeld voor geschut. Aan de noordzijde is aan het rechthoekige kasteel een kleiner vierkant bouwvolume toegevoegd, waarin het monumentale open trappenhuis is opgenomen. Het gebouw heeft door het vrijwel ontbreken van vensters aan de buitenzijde het karakter van een vesting. Voor het gebruik van de woonruimten in de zomer waren dikke muren noodzakelijk om de hitte buiten te houden. Enkel een ingang in de voet van een van de zware muren geeft toegang tot het souterrain van het gebouw, waar de paarden werden gestald. Via een brede rechte trap komt men uit op een vierkante binnenplaats, die aan vier zijden wordt omringd door dubbele overwelfde galerijen.

De verschillende woonvertrekken hebben hun oorspronkelijke zestiende-eeuwse ruimteafwerking behouden. Ook de renaissanceschouwen en delen van de tegelvloeren zijn nog aanwezig. De indruk bestaat dat het kasteel na de zestiende eeuw vrij weinig werd gebruikt. Het gebruik was in ieder geval geen aanleiding om grote verbouwingen uit te voeren. De bouwheer koos voor de renaissancestijl en in het bijzonder de Italiaanse hoog-rennaissance, die in 1509 in Spanje nog niet echt zijn intrede had gedaan. Er waren in Spanje geen geschikte ambachtslieden en daarom werden in de werkplaats van de Italiaanse beeldhouwer Michele Carbone in Genua de onderdelen van de galerijen, het monumentale trappenhuis en andere

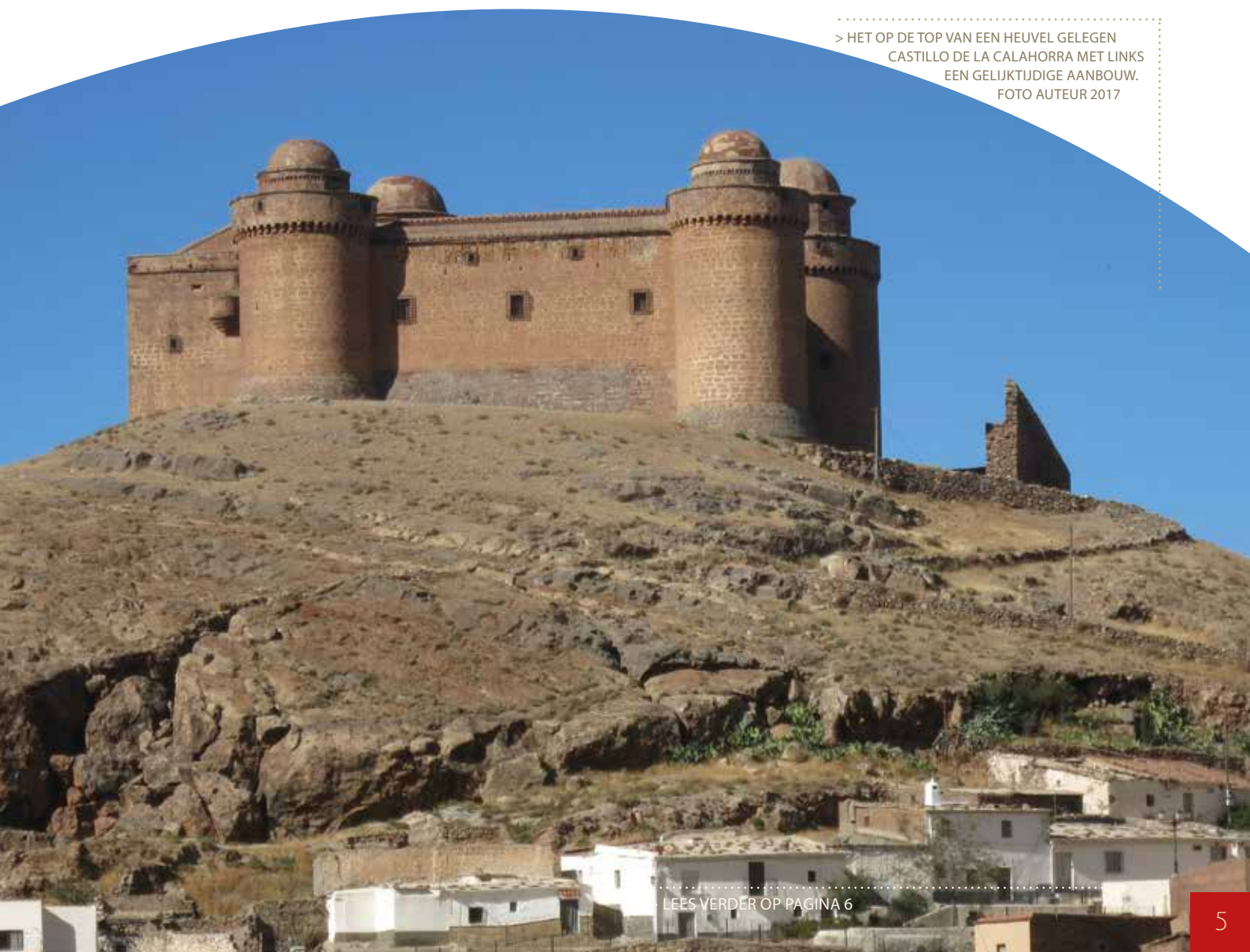
bouwonderdelen gehakt. Het steenhoutwerk is als 'prefab' vanaf Genua waarschijnlijk naar de haven van Almeria in Zuid-Spanje verscheept en vervolgens nog ruim honderd kilometer over slechte wegen naar de bouwplaats aan de noordelijke voet van de Sierra Nevada gesleept.

HET KASTEEL VAN BREDA

Het is aantrekkelijk te veronderstellen dat Hendrik in La Calahorra het idee kreeg om zijn kasteel in Breda tot een renaissancepaleis te transformeren. Qua 'timing' zou het passen. In de winter van 1527/28, toen Hendrik III in Valladolid verbleef, kreeg hij bericht van zijn zaakwaarnemer dat het veertiende-eeuwse kasteel van Breda inmiddels zeer bouwvallig was en dat de grote zaal op instorten stond. Hendrik greep in en stuurde bovendien door hem eigenhandig gemaakte, maar helaas niet bewaard gebleven, bouwschetsen naar Breda. Of dit schetsen betroffen voor versterkingen of voor het vanaf 1536 gebouwde renaissancepaleis weten we niet. Waarschijnlijk het eerste, want voordat de bouw van een nieuwe paleis kon beginnen, moesten forse versterkingen worden aangebracht, die het paleis in de toekomst de nodige bescherming zouden bieden. Voor de vergroting van het kasteelterrein werden eerst de nodige gronden verworven en werd zelfs het begijnhof verplaatst. Met de uitvoering van de bouwwerkzaamheden werd gewacht tot de terugkeer van Hendrik. Die arriveerde pas in 1530. Hendrik en zijn jonge vrouw vestigden zich afwisselend op het

2. G.W.C. van Wezel, *Het paleis van Hendrik III graaf van Nassau te Breda* (Zeist/ Zwolle 1999), p. 64

> HET OP DE TOP VAN EEN HEUVEL GELEGEN
CASTILLO DE LA CALAHORRA MET LINKS
EEN GELIJKTJDIGE AANBOUW.
FOTO AUTEUR 2017

Nassaupaleis in Brussel en het bouwvallige kasteel van Breda. In 1533 woonden ze de officiële intrede van Hendriks zoon René van Chalon in het prinsdom Orange bij, een gebeurtenis waarbij ook de Franse koning Frans I en zijn vrouw aanwezig waren. Frans I was degene die de bekende Italiaanse architect Serlio naar Frankrijk haalde voor zijn koninklijke paleizen. Of Hendrik III en Frans I hun kennis over de renaissancearchitectuur hebben gedeeld, vermeldt de geschiedenis niet. Vanaf 1535 verbleven Hendrik en Mencia vrijwel permanent in Breda. Het kasteel werd ingrijpend verbouwd en al tijdens die werkzaamheden transformeerde Mencia het in een centrum van kunst en wetenschap. Hendrik overleed in september 1538 in Breda. Het huwelijk met Mencia was kinderloos gebleven. Zij keerde terug naar Spanje en huwde in 1540 met Ferdinand van Aragon, prins van Napels. In 1550 werd ze voor de tweede maal weduwe. Ook uit dit huwelijk had ze geen kinderen. Begin januari 1554 zou ze in Valencia overlijden, in de stad die veel voor haar had betekend.

De voortdurende aanwezigheid van Hendrik en Mencia in Breda zal te maken hebben met het toezicht op de grote bouwactiviteiten. Dat betrof niet alleen het kasteel, maar ook de uitbreiding en omwalling van de stad en de grafkapel in de Grote kerk, waar Hendrik III het imposante grafmonument voor zijn oom Engelbrecht II liet plaatsen.

Het kasteel van Breda kreeg zijn huidige vorm na de negentiende-eeuwse transformatie van het renaissanceslot tot Koninklijk Militaire Academie.³ De oudste vermelding van het kasteel van Breda dateert uit het eind van de twaalfde eeuw. In de jaren 1360-62 bouwde Jan II van Polen een nieuw kasteel. Dit maakte in de zestiende en zeventiende eeuw plaats voor nieuwbouw, maar een klein en imposant deel, de zogenaamde Toren van Jan II Polen, bleef tot begin negentiende eeuw bewaard. Reeds in de vijftiende eeuw had het kasteel een dubbele omgrachting. Hendrik liet in 1510 het nog bestaande gebouw van de Rekenkamer met zijn forse traptoren op de toenmalige voorburcht bouwen. Hendrik transformeerde het kasteel tot een 'palazzo in fortezza', een nieuw type gefortificeerd renaissancepaleis, dat in de daaropvolgende decennia navolging kreeg in Antwerpen en Jülich. Begonnen werd met de aanleg van nieuwe, grotendeels aarden versterkingen, met op de zuidoosthoek twee nog bestaande bakstenen geschutstorens uit 1532 en 1534. Op de zuidoosthoek verrees in 1534/35

³ Zie voor de bouw vooral J. Kalf, *De Nederlandse monumenten van geschiedenis en Kunst, deel 1 De Baronie van Breda* (s Gravenhage 1912) en Van Wezel 1999

> BINNENPLAATS MET ZUILENGALERIJ VAN KASTEEL BREDA.
FOTO ALBERT SPEELMAN

het Blokhuis met aansluitend een zware courtine, waarin de hoofdpoort was opgenomen. Boven de kazematten van dit vierkante blokhuis lagen de woonvertrekken van Hendrik en Mencia. Ze waren door een overdekte renaissancegalerij verbonden met het uit de vroege zestiende eeuw daterende gebouw van de Rekenkamer. De woonvertrekken van Mencia waren aanvankelijk gesitueerd in de Molentoren, boven de watermolen. Deze plek was aantrekkelijk vanwege het uitzicht op de tuinen van de Valkenberg aan de overzijde van de buitengracht. Deze situering van de woonvertrekken aan de zijde van de tuinen was ook in Spanje niet onbekend. Ook aan hoven elders in Europa ziet men dat de woonvertrekken niet in het eigenlijke paleis maar in een afzonderlijk gebouw waren ondergebracht.

In 1536 werd begonnen met de bouw van het eigenlijke renaissancepaleis, dat in zijn oorspronkelijke rechthoekige opzet bestond uit vleugels rond twee grote binnenplaatsen. Voor de nieuwbouw werd de oriëntatie een kwart – oost-west – gedraaid. Het nieuwe paleis sloot daarmee niet goed aan op de bestaande middeleeuwse bebouwing. Dat desondanks nog middeleeuwse delen tot in de negentiende eeuw bleven functioneren is opmerkelijk.

De leiding van de bouw van het paleis was door Hendrik toevertrouwd aan de Italiaanse architect Thomasso de Vincidor, die Hendrik in 1530 in Bologna zal hebben ontmoet. Tussen beide binnenplaatsen werd de vleugel met de grote zaal opgetrokken met aan de oostzijde een monumentale bordesbuitentrap en aan de andere zijde een kapel. Deze monumentale trap lijkt geïnspireerd te zijn door het trappenhuis van La Calahorra. De westelijke binnenplaats werd, in tegenstelling tot de nog bestaande oostelijke binnenplaats, nooit gerealiseerd. Deze oostelijke binnenplaats, door koning-stadhouder Willem III aan het einde van de zeventiende eeuw pas voltooid, had aan de zijde van het plein renaissancegalerijen, op de begane grond geopend en op de verdieping gesloten. Ze werden onderling verbonden door een fraai, nog bestaand, trappenhuis. Slechts de zaalvleugel, de noordvleugel en de helft van de oostvleugel kwamen in de zestiende eeuw tot stand. Het zuidelijke deel van het middeleeuwse kasteel, waar zich de keukens bevonden, bleef bewaard en zou pas door koning-stadhouder Willem III aan het einde van de zeventiende eeuw worden gesloopt. De grote middeleeuwse Polantoren en een vleugel op de zuidoosthoek werden pas in de negentiende eeuw gesloopt.

SLOT

Het Nederlandse kasteel in Breda en het Spaanse La Calahorra hebben een sterke relatie. We mogen aannemen dat La Calahorra het voorbeeld was voor het renaissancepaleis van Breda. Beide waren combinaties van vestingbouw met Italiaanse zuidelijke adellijke wooncultuur en misschien voor Mencia een herinnering aan het aangenaam warme Spanje. La Calahorra is in tegenstelling tot Breda gaaf bewaard gebleven en geeft ons een beeld van de hoogadellijke internationale wooncultuur van de zestiende eeuw. Een beeld dat we voor Breda, door zijn transformatie tot KMA, slechts met veel fantasie kunnen oproepen. Beide horen ze tot het Europese erfgoed en herinneren ze aan de tijd dat landsheren gedwongen waren afwisselend in hun erflanden te resideren. Dat gold ook voor de adel die met de vorst rondtrok door zijn rijk, in een tijd dat reizen tijdrovend, gevaarlijk en in ieder geval zeer onaangenaam was. ■

C O L U M N

LOEVESTEIN EN HET RIETEN DAK

Loevestein vindt zijn oorsprong in een lage woontoren die tussen 1358 en 1361 in opdracht van Dirk Loef van Horne werd opgetrokken. Dirk gebruikte de toren om tol te heffen op Maas en Waal, die zo'n beetje onder de vensters van het kasteel door stroomden. Die tol was blijkbaar lucratief, want al tussen 1361 en 1368 volgde een uitbreiding met een zaal en een tweede toren. Loevestein was dus van grote (strategische) waarde. Waarschijnlijk daarom raakte Dirk zijn bouwsel in 1372 kwijt aan de graaf van Holland, die er een kastelein op aanstelde en rond 1375 tussen de twee torens een hoge schildmuur met poortgebouw liet optrekken. Bovendien liet hij tussen 1379 en 1397 zaalbouw en torens verhogen. Gedurende de Tachtigjarige Oorlog werd Loevestein op last van Willem van Oranje omgebouwd tot een fort met wallen en grachten. Dat was in 1575. In 1614 werd het gebouw ingericht als staatsgevangenis. De meest bekende 'gast' was natuurlijk Hugo de Groot, die er van 1619 tot 1621 gevangen zat. Loevestein werd later opgenomen in de Hollandse Waterlinie en in dat kader volgde in 1853-4 een uitbreiding en modernisering van de fortificatiën. Vanwege het strategisch belang is het opvallend dat de graaf van Holland de uitbreiding en verhoging vanaf 1372 liet voorzien van rieten daken. Dat weten we uit de bouwrekeningen. De door de graaf aangestelde kastelein bewaarde de stukken aangaande onderhoud en uitbreidingen namelijk zorgvuldig, want de kosten daarvan werden betaald door de thesaurier van het graafschap en die verlangde uiteraard bonnetjes. In 1372 omvatte het kasteel naast de riddertoren - die toen nog maar één bouwlaag had - een zaalbouw van twee en een keukentoren van drie bouwlagen. Het geheel was onderkelderd en alle bouwdelen waren voorzien van zolders met rietgedekte kappen. Dat lijkt merkwaardig, een sterkte op zo'n strategische positie, in handen van de kapitaalkrachtige graaf van Holland en dan een dakdekking van riet. Toch staat Loevestein hierin niet alleen. Het blijkt dat riet of stro gedurende de gehele middeleeuwen bij kastelen een veel voorkomende dakdekking was. Zo was

> **Rob Gruben**

Rob Gruben is eigenaar van BAAC bv

de door Floris V gebouwde Middelburg bij Alkmaar vanaf haar ontstaan omstreeks 1289 tot aan het midden van de veertiende eeuw voorzien van rieten en strooien daken. Pas na de Hoekse en Kabeljauwse twisten werden de strodaken vervangen door leien. Ook bij het Muiderslot is in de bouwrekeningen van 1373 en 1450 sprake van een rieten dakbedekking, zowel bij de voorburcht als op de torens van de hoofdburcht. Pas in laatstgenoemd jaar werd het riet vervangen door leisteen. Uit bewaard gebleven rekeningen van het Brabantse Wouw weten we dat de gebouwen van dit kasteel in de periode van 1391 tot 1533 gedekt waren met riet, stro en wilgentenen. Wouw was in 1505 ingrijpend verbouwd en voldeed toen aan de eisen van een moderne fortificatie. Toch voorzag men de vleugels binnen de sterkte nog van weke daken! Van het Limburgse kasteel Valkenburg is bekend dat er tussen 1395 en 1410 regelmatig sprake is van dakreparaties in stro. De hoeveelheid loopt daar op tot wel 18.000 schoven per jaar en vindt haar toepassing op zowel zalen als torens. Een combinatie van stro en riet als dakbedekking treffen we aan op de toen zeer moderne Vredenburg in Utrecht. Daar werden riet en stro in de periode 1535 tot 1543 als tijdelijke dekking op de beide westelijke torens aangebracht. Wat opvalt is dat het gebruik van riet of stro vaak haar toepassing vond bij ronde torens. Ongetwijfeld heeft de plooibaarheid van het materiaal hier mee te maken. Met leien, tegels of pannen zou de klus om het rondlopende torendak te dekken heel wat ingewikkelder en arbeidsintensiever zijn geweest. Maar terug naar Loevestein. Het rieten dak was daar niet het enige opvallende. In de rekening van 1373 is namelijk tevens sprake van een 'tuin' op de voorburcht, waarmee een uit wilgentenen gevlochten schutting wordt bedoeld. Dit alles noopt ons tot een andere beschouwing van weke materialen bij weerbare huizen, namelijk dat men in de toepassing daarvan in de middeleeuwen geen onoverkomelijke problemen zag. Blijkbaar keek men toen heel anders aan tegen mogelijk brandgevaar dan wij dat tegenwoordig doen! ■

ADELLIJKE KAATSBANEN (1440-1800)

> **Cees de Bondt**
Tennis historicus

In het vorige nummer van Kasteel & Buitenplaats werden vooral de stadhoudelijke kaatsbanen beschreven. Ook vele lagere edellieden bezaten op hun kasteel een kaatsbaan. Dat blijkt vooral geïnspireerd door het Bourgondische Hof (1384-1482). Dat stond model voor latere Europese hoven, met name op het gebied van amusement en recreatie, waaronder ook de beoefening van het kaatsspel valt.

Men kan stellen dat het hof van de hertogen van Bourgondië aan de wieg heeft gestaan van de ontwikkeling van het kaatsen, de voorloper van ons huidige tennis. Vóór 1430 werd het balspel voornamelijk beoefend in een onbestemde ruimte, waarbij de aanwezigheid van muren geen bepalende rol speelde, zo wordt ons duidelijk bij bestudering van het eerste traktaat dat de spelregels van het kaatsen bevat, *Dat Kaatspel ghemoraliseert, in gheesteliken en waerliken justicien*, uit 1430.

Het politieke element dat zich in *Dat Kaatspel ghemoralizeert* manifesteert, dienen we te plaatsen tegen de achtergrond van het bestuur van Philips de Goede, die via zijn gezag het doel nastreefde een breder, mentaal draagvlak te creëren van solidariteit en loyaliteit met de gemene zaak. De literaire vorm waarmee de onderdanen via *Dat Kaatspel ghemoralizeert* konden worden bewerkt was de allegorie, in dit geval een symbolische voorstelling van een wereld waarin de toepassing van spelregels

> OP DE ACHTERGROND EEN GEZELSCHAP OP WEG NAAR DE KAATSBAAN. ETS VAN JACOB HONDIUS NAAR ADRIAAN VAN DER VENNE, UIT SPIEGEL VAN DEN OUDEN EN NIEUWEN TYT VAN JACOB CATS UIT 1632

in het kaatsspel garant stond voor een harmonieuze kaatspartij. Doel was solidariteit te kweken tussen volk en het bestuurlijk gezag. Aangezien de hoge adel door de Bourgondische integratie steeds meer heerlijkheden verwierf over de grenzen van de vorstendommen heen, is het niet verwonderlijk dat er steeds meer hoog-adellijke kaatsbanen ontstonden in onze gewesten.¹ Het kaatsspel werd nadrukkelijk gepromoot als een ridderlijk spel.

Vrijwel alle vroege kaatsbanen in de gewesten Holland en Gelre (Brielle, Duurstede, Prinsenhof Arnhem, Kasteel Batestein) werden gebouwd door kasteel-eigenaren die als bestuurders op regelmatige basis in Gent en Brugge *acte de présence* moesten geven voor overleg. Dat bewijst opnieuw de grote invloed van Bourgondië. Hieronder beschrijf ik kort een aantal van die adellijke kaatsbanen.

¹ Ik ben dank verschuldigd aan Mario Damen, die middeleeuwse geschiedenis doceert aan de Universiteit van Amsterdam, met name gespecialiseerd in adellijke feestcultuur en politieke representatie

> BALLHAUS (KAATSBAAN) VAN HET COLLEGIUM ILLUSTRE IN TÜBINGEN. UIT HET ALBUM AMICORUM VAN HERTOG AUGUST BRAUNSCHWEIG LUNEBURG

BURCHT HET TOLHUIS, LOBITH

Volgens de rekeningen in zijn Keukenboekje, verspeelde Arnold van Egmond, hertog van Gelre (1423-1465, 1471-1473), behoorlijke sommen geld, 'Sonnekronen', aan ballen tijdens het kaatspel ('katzspoel'), de benaming voor zowel het spel als de baan. Ook blijkt zijn voorliefde voor het 'scaecspel', zoals af te lezen valt in de uitgaven voor een 'nye bret' (nieuw schaakbord) en stukken. Hertog Arnold maakte van iedere gelegenheid gebruik om zijn favoriete sporten schaken en kaatsen te beoefenen, ook tijdens de reizen door zijn gebied. Het lange bewind van de oorlogszieke Arnold stond in het teken van de Tweede Gelderse Successieoorlog. Wat zijn voorliefde voor kaatsen betreft, geeft hertog Arnold aan dat 'mijn vroegste inlandsche Kaatsbaan is van 1441, en die moet ik op Lobede vinden;² ofwel de landsheerlijke burcht Het Tolhuis die lag in het huidige Lobith. Het kasteel gold als het bestuurlijke en culturele centrum in het strategisch belangrijke gebied tussen Waal en Rijn. Het Tolhuis werd door het leger van Lodewijk IV volledig verwoest tijdens het rampjaar 1672.

HUIS BUREN

Als heren van Buren bouwden de graven van Egmond-Buren een daadkrachtig bestuur op in Buren. Ze versterkten hun kasteel, waardoor het stadje zich ontwikkelde tot een belangrijk machtscentrum. De rentmeesterrekeningen uit die tijd maken melding van de festiviteiten en spelen die werden georganiseerd op het kasteel. Er lag ook een kaatsbaan, die niet alleen door de heren van Buren werd gebruikt. Wanneer ze hun onderdanen op een feest wilden onthalen, gaven de edelen geregeld een 'kaatsbal', een feest waarbij een kaatstoernooi werd gehouden. Zo vinden we opgetekend dat de rentmeester van de graaf van Buren in 1469 een aanzienlijke uitgavenpost opnam voor 'den kaatsbal, die syn genadiche Here die gesellen gaff, dat si kaatsen solden, dat hij 't aensach om den tijd mede te verdrijven.'³ De toenmalige Heer van Buren was Willem van Egmond (1412-1483), of wellicht wordt bij de 'genadiche Here' verwezen

naar zijn zoon, Frederik van Egmond (ca. 1440-1521), heer van IJsselstein.

NEDERHOFF VAN KASTEEL DUURSTEDÉ

Het Nederhoff, een vijftiende-eeuws gebouwencomplex bij kasteel Duurstede, bezat rond 1460 een kaatsbaan. Het Nederhoff moet gezien worden als een nevenresidentie voor de bisschoppen, die zelf op het kasteel verbleven. Van de kaatsbaan noch van het Nederhoff is iets overgebleven, wel van het zogenaamde 'kaatsbaanhuisje', dat waarschijnlijk tegen de oorspronkelijke kaatsbaan was aangebouwd. Vanaf de eerste etage beschikten de gastheer en de genodigden over een fraai uitzicht op datgene wat zich op de (open) kaatsbaan afspeelde. Kaatsbaanhuisjes bezaten over het algemeen een tapperij om na afloop van de partij wat te nuttigen, en het huisje werd ook gebruikt om zich om te kleden. Het Kaatsbaanhuisje is nu in gebruik als café 't Hoff. Het is niet onmogelijk dat bisschop David van Bourgondië de bouwheer is geweest van dit gebouw. Het betreft hier een uniek gebouw: van dergelijke gebouwen zijn waarschijnlijk nergens elders in Europa overblijfselen bewaard gebleven.⁴ We zijn in de gelukkige omstandigheid over een verslag te beschikken van een bezoek aan Duurstede uit 1470, door Reinoud II van Brederode, zoon van Walraven I, waarbij het kaatspel wordt genoemd. In een turbulente periode in de Hoekse en Kabeljauwse twisten bracht Reinoud, burggraaf van Utrecht en vrijheer van Vianen, een bezoek aan de Utrechtse bisschop David van Bourgondië, behorend bij de Kabeljauwse factie, voor een onderhoud wegens valse beschuldigingen aan zijn adres. Reinoud, van het Hoekse geslacht Brederode, zou de bisschop te spreken krijgen, maar hij werd in een toren opgesloten, evenals Reinouds broer, Gijsbrecht. Zijn bastaardkinderen, die Reinoud had meegenomen, beoefenden

² G. van Hasselt's bydragen voor d'oude Geldersche Maaltijden, (z.p.1805), pp. 197-199

³ G. van Hasselt, *Geldersch Maandwerk* (Arnhem, 1807); W. Westra, 'Kaatsen', *Revue der Sporten*, 1e Jaargang, 4, (1907), p. 99-100

⁴ F.L. Gaasbeek, 'Wijks café bevat de overblijfselen van een uniek kaatsbaanhuisje', *Het Kromme-Rijng gebied. Tijdschrift van de historische kring 'Tussen Rijn en Lek'*, 47 (2013), nr. 3, p. 14-21

> DE ROYAL TENNIS COURT, GEZIEN VANUIT DE TUIN VAN HAMPTON COURT PALACE

het kaatsspel bij het kasteel, naar we mogen aannemen op de hierboven beschreven baan van het Nederhoff. De kinderen kregen tot hun grote verontwaardiging te horen dat hun vader achter slot en grendel was gezet, en ontvingen vervolgens het bevel zich zo snel mogelijk uit de voeten te maken.⁵

KASTEEL CULEMBORG

We zijn in de gelukkige omstandigheid over rentmeesterrekeningen te beschikken die een gedetailleerd beeld verschaffen over de bouw van zowel de kaatsbaan als het aangebouwde kaatshuis bij het kasteel van Culemborg, gerealiseerd tussen 1552-1555. De open baan werd aangelegd in de formele siertuin die in opdracht van Elisabeth van Culemborg werd ontworpen. Nadat haar tweede echtgenoot Antonie van Lalaing, graaf van Hoogstraten, in 1540 was overleden, verbleef Elisabeth tot haar overlijden in 1555 vrijwel permanent in Culemborg. Haar beide achterneven en opvolgers, Floris van Pallandt en de jonge Antonie II van Lalaing, groeiden bij haar in het kasteel op. Het zal voor de jonge Floris zijn dat de

kaatsbaan werd gerealiseerd. Als graaf van Culemborg werd hij een van de belangrijkste hoge edelen, samen met Hendrik van Brederode, die het Verbond der Edelen vormden. De kaatsbaan van Culemborg staat omschreven als een 'Kaatsbaen, met een hoogen Muer omringt', met een kaatshuis daaraan vastgemaakt. Vanuit het kaatshuis hadden gasten een fraai uitzicht op de baan. Ook konden de spelers er zich na de kaatspartij omkleden en wellicht ook baden.

De oudste vermelding van het 'caetspul' bij Culemborg dateert van de rentmeesterrekening over het jaar 1552-1553, zo laat een recente studie zien die interessante details bevat over de materialen die werden aangewend voor de constructie van de kaatsbaan.⁶ Ook verkrijgen we inzicht over hoe serieus de constructie werd voorbereid, waarschijnlijk een project uitgevoerd door de bekende meester-architect Antoon III Keldermans. Aangezien de layout en afmetingen van kaatsbanen in die tijd aan verandering onderhevig waren, onder andere doordat het racket steeds frequenter werd gebruikt, werden de vaste timmerman van het kasteel, Andries Tymmerman, en metselaar Bert Thoenis naar het Prinsenhof in Arnhem en kasteel Batestein in Vianen gestuurd om te inspecteren hoe de 'kaetspelen' er daar uit zagen. Ze waren vijf dagen onderweg. Een jaar later trok Bert Thoenis er nogmaals op uit naar Arnhem en Vianen 'om de caetspullen te besien ende daer van de hoochte ende breette te brungen om alhier een te maken'. In hetzelfde rekeningjaar 1552-1553 werden er baksteen, natuursteen, kalk en pek geleverd voor de kaatsbaan en het kaatshuis. Willem Loyen en Jan van Buren voerden 40.000 stenen aan uit de plaatselijke steenoven voor de bouw van het kaatshuis. In dezelfde rekening staat dat er 3.500 tegels geleverd werden voor het 'caetspul' en reparaties aan het kasteel.

⁵ C. Ekama, 'Het Kasteel te Wijk bij Duurstede', *Eigen Haard*, 1882
⁶ Bella Sangster, 'Wie de bal kaatst. Een Balspel bij het Kasteel Culemborg', *Culemborgse Voetnoten*, nr. 37, (2008)

> LANDSCHAP MET DAVID EN BATSEBA, LUCAS GASSEL, C. 1540, MARYLEBONE CRICKET CLUB, LONDEN

Van schipper Heinrick Cornelis kocht men 42 hoet (1 hoet = 1003 liter) kalk en mogelijk werden er van diverse personen ook nog eens in totaal 105 hoet kalk voor de muren van de kaatsbaan gekocht. Zoals reeds aangegeven, het betrof hier een open kaatsbaan. Niettemin blijkt dat er ook voor een dergelijke constructie karrenvrachten bouw materiaal moesten worden aangevoerd, zoals in het vorige nummer van K&B reeds bij de baan op het Haagse Binnenhof is aangegeven.

KASTEEL BATESTEN, VIANEN

Van kasteel Batestein rest nu nog slechts een hofpoort, gelegen aan de rand van de stad Vianen. Het kasteel was de plek waar het Verbond der Edelen, onder aanvoering van de Grote Geus Hendrik van Brederode, samenkwam om een opstand op touw te zetten tegen de meedogenloze Spaanse bezetter, met name tegen de kerkelijke inquisitie. Het kasteel kwam rond 1417 in het bezit van de Brederodes. Ook Reinout II van Brederode, die we reeds tegenkwamen tijdens zijn onfortuinlijke bezoek aan Duurstede, hield verblijf op dit kasteel. Batestein beschikte over een kaatsbaan, maar het is niet bekend wanneer deze werd aangelegd. Bezat Reinout II van Brederode, de eerste edelman uit Holland die in 1445 werd uitverkozen toe te treden tot de Orde

van het Gulden Vlies, wellicht reeds een eigen kaatsbaan op zijn kasteel in Vianen, voordat zijn bastaardkinderen zich uitleefden op de baan bij kasteel Duurstede in 1470?

Een plattegrond uit het begin van de achttiende eeuw toont de kaatsbaan van Batestein, gelegen in een hoek van de binnenplaats of Grote Plaats. De baan lag er al vóór 1567, getuige een inventaris van de Heren van Brederode van dat jaar waarin sprake is van drie 'raketten' en divers gereedschap om 'pylote' te spelen, opgeborgen in een 'opkamerken' bij de stal.⁷ De invloed van de Paapse belegeraars is reeds tastbaar, 'pylote', of *pelota*, is de Spaanse term voor kaatsen. De laatste getuigenis die we bezitten van de kaatsbaan op het kasteel Vianen stamt uit 1785, wanneer een document gewag maakt van de schutterij van Vianen die 'exerceeren in de geweze kaatsbaan op het Hof'.

HUIS TER KLEEF, HAARLEM

Hendrik van Brederode (1531-1568), de Grote Geus, werd algemeen gezien als de volksleider in de moeilijke eerste jaren van de strijd tegen de Spaanse overheersing. Willem van

7 J.J. Salverda, 'Twee inventarissen van het Huis Brederode', *Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap te Utrecht*, 32 (1918), p. 80 en 108

> ADRIAEN VAN DE VENNE, 'HET ZIJN STERKE BENEN DIE DE WEELDE KUNNEN VERDRAGEN', MET TENNIS RACKET, EEN ALLEGORIE OP DE SPILZUCHT VAN PRINCESS ELISABETH STUART, BIJGENAAMD DE WINTERKONINGIN EN ECHTGENOTE VAN HENDRIK V (KEURVORST VAN PALTZ EN KONING VAN BOHEMEN), DIE IN BALLINGSCHAP LEEFDEN AAN HET HOF VAN PRINS MAURITS (EN LATER FREDERIK HENDRIK). ZIJ WORDT HIER AFGEBEELD OP DE SCHOUDERS VAN FREDERIK HENDRIK (OF MISSCHIEN DE GELIJKENDE FREDERIK V), DIE NAMENS DE STATEN GENERAAL VEEL GELD SPENDEERDE AAN HET ONDERHOUD VAN HET DURE HOFLEVEN VAN ELISABETH

> AFBEELDING DIE HET VROEGE KAATSSPEL UITBEELDT, GETIJDENBOEK VAN HERTOGIN VAN BOURGONDIË, C. 1450, MUSÉE CONDÉ

Oranje hield zich toen nog min of meer afzijdig. De Brederode-residentie in Haarlem, Huis ter Kleef werd bij het beleg van 1573 opgeblazen. Eén gebouw overleefde de explosie, de kaatsbaan. Over het tijdstip van de bouw van de baan tasten we in het duister. We beschikken over geen enkel archiefstuk dat de aanleg vermeldt. Visuele bronnen geven ook geen uitsluitsel over de oorspronkelijke staat van Hendriks kaatsbaan. De eerste vermelding van de kaatsbaan treffen we aan in een opmerkelijke aantekening van 28 april 1573 in het *Memoriaelbouck* van de hand van Willem Jansz. Verwer, de burgemeester van Haarlem. Hij haalt Don Frederico, zoon van Alva, aan die twaalf gevangenen had opgesloten in de kaatsbaan van Huis ter Kleef, waar zij al snel van de honger omkwamen. 'Ik heb ze het leven toegezegd, maar niet het eten', zo had de Spaanse bevelhebber Don Frederico verklaard.⁸ Een situatietekening uit 1625 van de kaatsbaan geeft een goed beeld van de oorspronkelijke afmetingen van de baan: 26,5 x 8,75 meter. De plattegrond van 1625 toont verder dat achter de baan een kamer van ruim vier meter lag en er een kelder was vastgebouwd aan het torentje. Ook deze ruimtes bestaan nog steeds. De voorgevel van de kaatsbaan laat zien dat deze niet altijd dezelfde hoogte heeft gehad en dat het gebouw wellicht oorspronkelijk als een open kaatsbaan is gebouwd. Deze

veronderstelling wordt bevestigd door een ets uit 1611 van het Huis ter Kleef door Claes Jansz. Visscher waarop de kaatsbaan geheel rechts zichtbaar lijkt te zijn. De gravure van J. van de Velde uit 1625 laat een geheel overkapte kaatsbaan zien. Het is aannemelijk dat de kaatsbaan tussen 1611-1625 is vergroot en overdekt naar de eisen van de tijd. Het racket was geëvolueerd en de spelers hadden meer ruimte nodig voor hun slagen. Het kaatsbaangebouw van Huis ter Kleef kent nog authentieke elementen en is dus zodoende uniek te noemen. De kaatsbaan, het huis met het torentje op de Kleverlaan, fungeert nu als ruimte voor yogalessen.

VELE KAATSBANEN IN NEDERLAND

Naast Hendrik van Brederode, bezat ook zijn collega in het Verbond markies Jan IV van Glymes (1528-1567) een kaatsbaan, en wel op het Markiezenhof in Bergen op Zoom. Ook kasteel Bergh heeft een kaatsbaan gehad. Op vele plekken in Nederland zijn vermeldingen van kaatsbanen aangetroffen. Zo verspeelde graaf Willem van Oostervant in 1399 (?) bij een kaatsspel in Stavoren zijn halsketting, die hij met 26 Franse kronen weer 'loste'.⁹ De heren van Voorne lieten een kaatsbaan aanleggen op 's Heerenhof in Brielle, zo blijkt uit een beschrijving van de ingrijpende opknopbeurt die Margaretha van York (in 1468 getrouwd met Karel de Stoute, zelf een enthousiast kaatsspeler) het 's Heerenhof liet geven tussen 1477 en 1480. Een kaatsbaan was vaak een ontmoetingsplaats, waar mannen samenkwamen om hun sport te beoefenen, maar ook om te drinken in de

⁸ Willem Jansz. Verwer, *Memoriaelbouck, Dagboek van gebeurtenissen in Haarlem, 1572-1581*, met aantekeningen door J.J. Temminck (Haarlem 1973), p. 83

⁹ E. Verwijs, *De oorlogen van Hertog Albrecht met de Friezen* (Utrecht 1869), p. 197

¹⁰ Cees de Bondt, 'Tennis onder de adel in de periode 1500-1700', *De Adel in Beweging. Aspecten van een Sportief Leven op een Adellijk Huis* (Amerongen, 1999), p. 31-43

tapperij die er over het algemeen aan verbonden was. Een vogelvluchtkaart van rond 1700 van kasteel Amerongen laat een rechthoekig ommuurd speelveld zien, precies op de plaats waar nu het koetshuis staat. Het is niet bekend hoe oud de open kaatsbaan van het kasteel is, wellicht was een lid van het geslacht Van Reede van het spel zozeer gepassioneerd geraakt dat hij een kaatsbaan liet aanleggen.¹⁰ Gezien het feit dat het een open baan betrof, kunnen we de aanleg ervan wellicht toeschrijven aan Govert van Reede van Saesfeld, hoofdschout van Utrecht. Govert, die het kasteel in 1557 gekocht had, maakte Amerongen tot adellijk middelpunt van Holland en Utrecht, waar een kaatsbaan voor vertier waarschijnlijk bij paste. De kaatsbaan van Amerongen bestaat nog. Ze werd overdekt om als koetshuis te dienen en is nu in gebruik als historische locatie voor feesten en bruiloften.

De neergang van het kaatsen, vanaf ruwweg 1700, kan onder meer toegeschreven worden aan onze calvinistische volksaard. Medici gaven hoog op van de heilzame werking die de beoefening van dit kaatsspel met zich meebracht, een lichamelijke oefening die gezond was voor lichaam en geest. Maar gezondheidsdeskundigen waren in die tijd bij ons dunner gezaaid dan moralisten. Die waren over onze

libertijnse samenleving uitermate bezorgd, en dientengevolge extreem actief. De puriteinen bestookten hun lezerspubliek bij voortdurend met zedenschetsen en hekeldichten, waarbij zij hun pijlen ook op de beoefenaren van het alom populaire 'kaatspel' richtten. De spelers kregen er flink van langs, de kaatsbanen die ze frequenteerden moesten gezien worden als een poel van verderf, waar je tijdens 'wed'-strijden zowel je geld als je eer verloor. Via emblemen werden ouders in woord en beeld gewaarschuwd hun zonen te verbieden zich ook maar in de buurt van een kaatsbaan op te houden, laat staan daar binnen te gaan. Dat negatieve imago bestond al een tijdje: oudere schrijvers als Bredero, Roemer Visscher en P.C. Hooft refereerden aan het kaatsen en brachten het maar al te vaak in verband met drank en uit de hand gelopen weddenschappen. Het was gebruikelijk dat de speler die de 'wed'-strijd had verloren, moest afrekenen, zoals Bredero aangaf in zijn *Moortje*, wie verloor moest het gelag betalen: '... of ick ga so lief in een kaatsbaan en haal een warm lijf, dat komt so nauw niet, al verspeul ick hondert gulden vier vijf, [...] wij sullen om 't gelach maar speulen [...]!' ■

¹¹ G.A. Brederode, *Moortje. Waar in hy Terentii Eunuchum heeft Nae-ghevolght* (Leiden 1984), p. 236

> 'TIJTVERLIES, TOTTEN KETSBAL', WAARSCHUWING
AAN DE JEUGD DOOR HONGAARSE
HOFARTS JOHAN SAMBUCUS,
EMBLEMATA, 1566

Zin in een spannend verhaal?

Kom naar **DAG VAN HET KASTEEL**

21 MEI 2018 - TWEEDE PINKSTERDAG

THEMA
Verborgen
verhalen
verteld

Kom luisteren op **Dag van het Kasteel** op maandag 21 mei
Kijk voor deelnemende kastelen en buitenplaatsen
bij u in de buurt op www.dagvanhetkasteel.nl

NEDERLANDSE
KASTELENSTICHTING
KONINKRIJK DER NEDERLANDEN

Mede mogelijk gemaakt door:

FONDS VOOR
CULTUUR
PARTICIPATIE

1 jaar **BUITENLEVEN**

Nu voor slechts **€ 35,-**

(i.p.v. € 53,91)

**35%
KORTING**

Een los nummer
kost € 5,99 in
de winkel

Buitenleven is hét magazine voor huis, tuin en buitenleven 9 keer per jaar!

Buitenleven is hét inspiratiemagazine voor iedereen die van het leven buiten houdt. In iedere editie vind je inspirerende reportages van tuinen, leuke adresjes in steden, doe-het-zelf-ideeën, tuinadviezen, tips om optimaal buiten te genieten van je vrije tijd en nog veel meer!

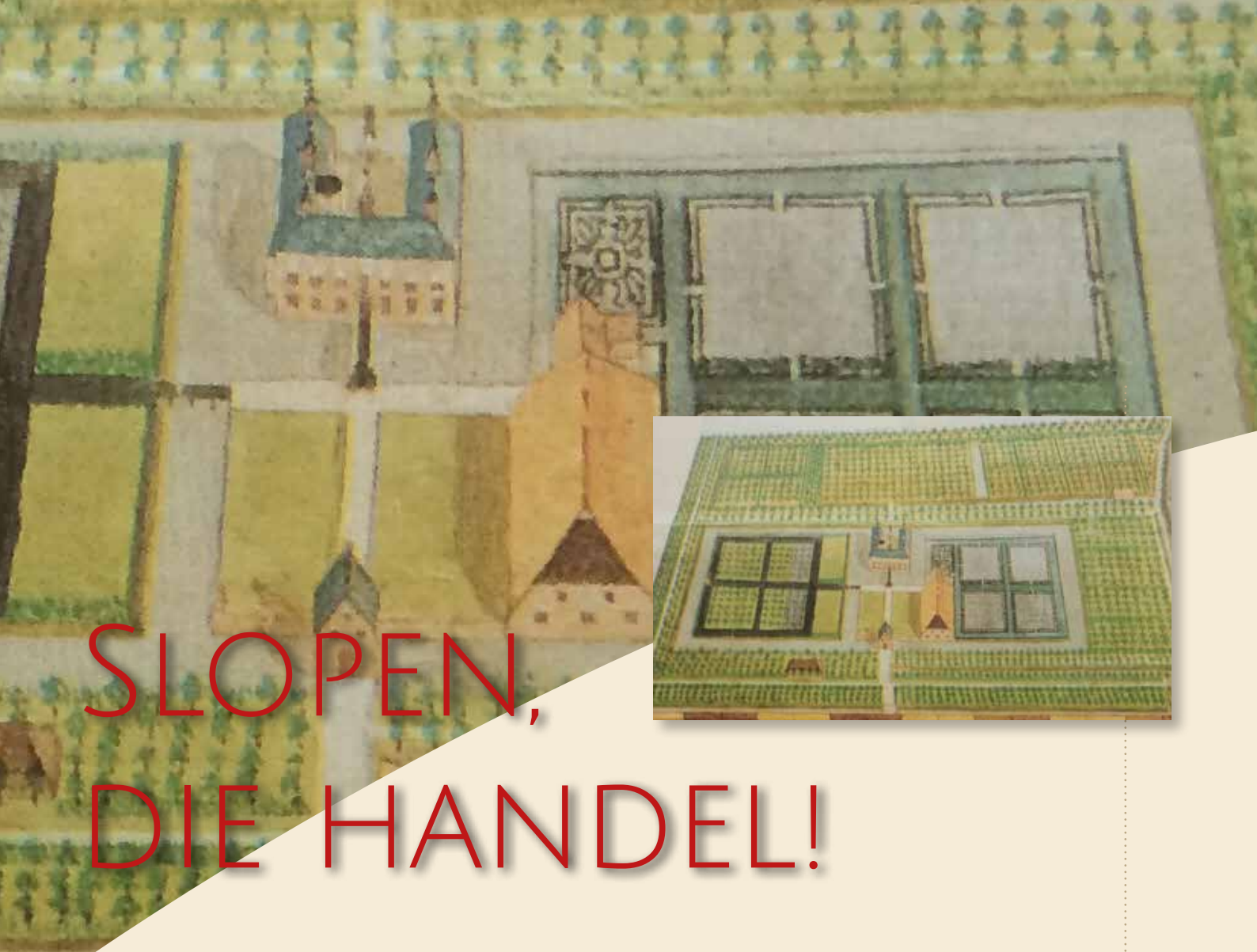
Abonnees lezen Buitenleven gratis online op telefoon, tablet en computer.

Zin in buitenleven?

Sluit nu je abonnement af. Bel 085-7600 237 (ma-vrij, 8.30-12.30 uur, lokaal tarief), ga naar www.buitenleven.nl/abonneren of mail abonnement@bcm.nl

Ook leuk om cadeau te geven!

Deze aanbieding is geldig tot 1 juni 2018.

SLOPEN, DIE HANDEL!

> **Yme Kuiper**
Emeritus hoogleraar, RU Groningen

Uit de bundel *Buitenplaatsen in de Gouden Eeuw*¹ blijkt dat overal in de Republiek het buitenleven opbloeide – hier wat eerder, daar wat later. Het leidde tot een ware explosie in de bouw van buitenhuizen en de aanleg van tuinen. Dat was met name op het platteland rond steden en in en bij (grotere) dorpen het geval. En toch werden er in de zeventiende eeuw, los van oorlogsomstandigheden, al historische huizen gesloopt. Ook in de eeuw daarna, vaak gezien als hét tijdperk van de buitenplaatscultuur, werd bij tijd en wijle driftig de slopershamer gehanteerd. De periode die mag gelden als de sloopperiode bij uitstek van historische huizen (inclusief kastelen) was die van 1780 tot 1820, met als waarlijk dieptepunt de Bataafs-Franse jaren 1795-1813. Volgt dan nog de negentiende eeuw, met aan het einde een spurt in verstedelijking en algehele moderniteit. Deze eeuw geldt vaak ook bij velen als een lange

> ONTWERP VOOR AANLEG MET VRUCHTBOMEN ROND KLEIN HERMANA, MINNERTSGA, VERMOEDELIJK EIND ACHTTIENDE EEUW. COLLECTIE TRESOAR

periode van sloop. Misschien is het nu de hoogste tijd om deze zacht gezegd impressionistische beeldvorming te gaan slopen of in ieder geval te toetsen aan beschikbare bronnen. Opvallend genoeg is dat tot dusver nauwelijks gedaan. Met ere noem ik hier de scriptie van Roel Mulder (online in te zien), die in 2006 een mooie aftrap deed met zijn systematisch onderzoek, getiteld *Op afbraak: de sloop van buitenplaatsen 1780-1830*.² Mulders scriptie gaat voornamelijk over Holland en Utrecht. Hij laat zien dat in deze periode met name in Kennemerland veel is gesloopt. Liefst bijna 30% van de buitens, met een lichte versnelling in de Bataafs-Franse tijd. Politieke turbulentie en vooral economische neergang van handel en nijverheid zetten hier de poort wagenwijd open voor sloop. Toch, zo geeft Mulder aan, werd er na 1830 minstens zo veel gesloopt langs de Utrechtse Vecht, maar *grosso modo* wat minder dan rond Haarlem. Goed, dat was in alle voorlopigheid Holland en Utrecht.

¹ Y. Kuiper en B. Olde Meierink, red., *Buitenplaatsen in de Gouden Eeuw. De rijkdom van het buitenleven in de Republiek* (Hilversum 2015)

² <https://dspace.library.uu.nl/handle/1874/12671>

> KLEIN HERMANA TE MINNERTSGA, GESLOOPT IN 1836. SEPIA DOOR E.J. EELKEMA, CIRCA 1820 (COLLECTIE TRESOAR). DE STATE WAS EIGENDOM VAN C.E.E. BARON COLLOT D' ESCURY (1779-1828), DE HOOGSTAANGESLAGEN GROOTGRONDBEZITTER IN HET KONINKRIJK DER NEDERLANDEN (MINUS BELGIË) IN 1821. HET HUIS BEVATTE EEN FRAAIE COLLECTIE VAN SCHILDERIJEN VAN VADERLANDSE MEESTERS

Maar hoe zat dat elders in de Republiek en daarna in het Koninkrijk der Nederlanden? Wat Zeeland, Friesland, Groningen en Drenthe betreft kunnen we al uit de bestaande literatuur afleiden dat men al in de achttiende eeuw was begonnen een flink aantal historische huizen te slopen. Maar hier is de werking van de economie wel even anders geweest. Na 1750 ging het in deze gewesten met de landbouw opwaarts, na een lange periode van depressie tussen 1680 en 1750. Wat zien we dan? Op vele plaatsen werden buitenhuizen afgebroken, maar bleven de bijbehorende boerderijen staan. Of er verzezen nieuwe op de plaats waar ooit slot, state, borg of havezate had gestaan. Men gebruikte daarbij zelfs sloopmateriaal van de buitenhuizen. Die trend ging door tot de Grote Agrarische Depressie, die omstreeks 1880 inzette. Pas op, hier schets ik alleen nog maar een ruig beeld. Het is zaak een en ander systematisch te onderzoeken. Voor heel Nederland.

Dat kan het beste door eerst per regio of streek zaken uit te zoeken. Over wat voor huizen hebben we het? Op basis van welke bronnen gaan we tellen? Welke perioden onderscheiden we? Om tenslotte uit te komen bij vergelijking en verklaring. En niet vergeten ook te kijken naar nieuwbouw van huizen, inclusief kasteelachtige gebouwen en villa's, en die af te zetten tegen de slooptrends.

Zelf heb ik indertijd – in 1993, in *Adel in Friesland 1780-1880*³ – voor Friesland de sloop van voornamen huizen, en in het bijzonder die in adellijk bezit, willen toetsen aan de zogeheten verarming van de gewestelijke adel. Die verarming was er nauwelijks (hoe anders bij een grootgrondbezit met pachtbedrijven in een agrarische hoogconjunctuur), maar de slooptrend was er wel. Rara hoe kon dat? Mijn verklaring was een gelaagde: de adel stierf uit; de adel migreerde naar elders in Nederland; zijn oriëntatie op de stad werd sterker; nieuwe wooneisen wonnen het van familiesentiment; nieuwe boerderijen leverden meer op dan oude, om renovatie schreeuwende states. Zo zouden tussen 1700 en 1900 grofweg een honderdtal states in Friesland zijn gesloopt. Vooral in het tweede kwart van de negentiende eeuw ging een aantal relatief grote,

roemruchte en langdurig in katholieke handen gebleven states tegen de vlakte. Handenwringend en ach-en-wee roepend keken de genealogen en historici van die tijd toe – maar deden verder niks. Erfgoed bestond nog niet. Nog opvallender vond ik dat het tempo waarin deze Friese historische huizen werden gesloopt, nauwelijks varieerde. Het ging rond 1775 even snel als rond 1875. Als ik me niet vergis speelden zulke zaken ook elders in ruraal Nederland. Zeker in Zeeland, zo weten we nu uit de fraaie studie van Martin van den Broeke over de buitenplaatsen in Zeeland.⁴

Ik ben nu erg benieuwd naar hoe het slopen van buitenhuizen en kastelen elders in Nederland verliep in, zeg, de lange negentiende eeuw (1780-1914). In sommige provincies hoeft wat minder gestoeid te worden over definities. Hier kun je immers simpel beginnen met een populatie van ridderhofsteden en havezaten en dan voor de negentiende eeuw gaan kijken wanneer ze zijn gesloopt. Ten slotte. Probeer ook bronnen op te sporen die iets zeggen over hoe de tijdgenoten de sloop van de in hun ogen opmerkelijke huizen ondergingen. In Friesland is er voor het Pachtersoproer van 1748 een ooggetuigeverslag bewaard van een edelman in een dorp in het hart van de provincie; hij was rechter in het hoogste rechtscollege. Het was Pinksteren en opstandige, dronken boeren uit de verre omgeving wilden zijn slot afbreken. Er moesten andere tijden komen. De dorpsgenoten van de edelman verzetten zich daartegen. 'Je leven is dan niet meer veilig', zo dreigde iemand de virtuele slopers. Een ander riep: 'Als jullie een slot willen afbreken, begin dan maar met dat van de oude Heer B. Dat is al zeer verval- len.' De heer B. was de oud-griffier van hetzelfde rechtscollege en woonde even verderop. Hierop werd weer geantwoord: 'Daar hebben we geen lust in, omdat het vanzelf wel instort.' Nu bestaan ze beide niet meer, het slot van de edelman en dat van de griffier. ■

3 Y. Kuiper, *Adel in Friesland 1780-1880* (z.p. 1993)

4 M van de Broeke, *Het pryeeel van Zeeland: Buitenplaatsen op Walcheren 1600-1820* (Hilversum 2016)

RECENSIE

HUIS EN HABITUS

OVER KASTELEN, BUITENPLAATSEN EN NOTABELE LEVENSVORMEN

Rob Gruben

Rob Gruben is eigenaar van BAAC bv

Huppakee, 487 bladzijden, 36 hoofdstukken met evenzoveel auteurs, waaronder buitenlandse, en dan ook nog een diversiteit van heb ik jou daar. Ga er maar aan staan daar een recensie over te schrijven! In zijn *Saluut* schrijft Auke van der Woud dan ook volkomen terecht: 'Het is een breed panorama dat dit liber amicorum laat zien. Het boek weerspiegelt Ymes interesses op het gebied van buitenplaatsen' [9]. Niks aan gelogen. Yme houdt ervan de combinatie van antropologie en geschiedenis vruchtbaar te maken. Zijn brede kennis- en interessegebied blijkt ook overduidelijk uit zijn bibliografie die achterin het boek is opgenomen. Die interesse is zelfs zo breed, dat het boek in drie separate afdelingen moest worden onderverdeeld om nog enige lijn in die diversiteit te krijgen. Er zullen daardoor maar weinig lezers zijn die niet aan hun trekken komen.

Yme Kuiper was in 2012 de eerste hoogleraar Historische Buitenplaatsen en Landgoederen aan de RUG. Ziedaar de verklaring van het eerste deel van de boektitel, 'Huis'. Maar het is Ymes (antropologische) verdienste geweest gedurende zijn hoogleraarschap ook het tweede deel ruim en breed aan de orde te laten komen, 'Habitus'. Die term wordt in deze bundel vooral gehanteerd als

'houding'. Het gaat dan om de houding van de adel, die voor een groot deel bepaald werd door het feit dat zij in een adellijke bloedlijn geboren werden, met alle etiquette, gewoonten en een zekere distinctie die dat met zich mee bracht. We ontlenen er zelfs ons woordje 'snob' aan. Toen de oude adel er niet meer omheen kon ook de nieuwe rijken op hun feestjes uit te nodigen, konden ze tenminste onderling op de kort geschoren groene gazonnen voor hun riante, soms wat onderkomen buitenhuizen, mopperen dat die nieuwlichters van industriëlen dan wel de centen hadden, maar *sine nobilitate* waren, snobs dus. Rob van der Laarse verwoordt het in zijn inleiding aldus: 'Wanneer alles was verloren, restte nog immers de houding' [14]. De oude adel heeft natuurlijk wel pogingen gedaan om aansluiting te vinden bij de eisen die de nieuwe tijd hen stelde, maar 'in de verleiding van het snelle geld lag ook het gevaar van een bankroet of familieschandaal, waardoor heel wat notabele families werden getroffen' [19]. We ontlenen aan die 'stiefkinderen' van de biografie en autobiografie niet zelden de meest sappige en kleurrijke verhalen. Die tweedeling van Huis en Habitus vinden we terug in de eerste twee afdelingen van het boek, respectievelijk 'huis en goed' en 'notabele identiteiten en distinctie' getiteld. De derde afdeling vaart onder de naam 'de buitenplaats herinnerd'. Al bieden alle 36 artikelen tenminste wel één element dat het verdient nadere aan-

> LINKERPAGINA: CLINGENDAEL. BOVEN: PILOERSEMABORG, MET DE GROTE BOERDERIJ ACHTER HET HUIS. FOTO'S ALBERT SPEELMAN

dacht te krijgen, ik kies voor een selectie voor deze bespreking. Kees Kuiken toont in zijn hoofdstuk *Beemster en Bildtse buitens*, (1545) 1612-1812 een prachtig schilderij uit 1819 van mr. Dirk Elias van Loosen, zittend voor zijn buitenplaats [72]. De romantische sfeer van een zonnig en comfortabel buitenleven waarbij geld geen rol speelde, wordt door mr. Dirk wel belangrijk genuanceerd. Hij klaagt over een 'zittend leven' bestaande uit 'breinaalden, zilverdraad, pijpen, brieven en dobbelstenen' [77]. Zelfspot en humor trekken de mens door iedere crisis heen, en al bleek het voor Dirk een opgave om van het onbezorgde buitenleven te genieten, zijn gevoel voor humor verloor hij niet.

Erik A. de Jong heeft zijn bijdrage over *Nature and man at the Swedish court of Hedvig Eleonora 1654-1715* in het Engels geschreven, daarmee ook de vele buitenlandse contacten van Yme Kuiper bedienend. De Jong beschrijft dat de oprichting van de VOC in 1602 een belangrijke stroom van uitheemse planten uit Japan, Indonesië, Noord- en Centraal-Amerika en Zuid-Afrika (met name Kaap de Goede Hoop) op gang bracht. Daarmee ontstond direct een nieuwe impuls voor de tuinaanleg van buitenplaatsen, waarvan Nederland vermoedelijk de grootste dichtheid van Europa heeft gekend [17]. Die stroom van vreemde groene exoten bracht tevens een studie naar de natuur met zich mee, waar ook de medicinale werking van planten in werd betrokken. Na de Bijbel werd de natuur gezien als Gods tweede boek van wijsheid, waarbij de botanische tuinen van de Universiteit van Leiden als een florerend middelpunt fungeerden.

Gerrit van Oosterom breekt met zijn 'kleine apologie voor de betekenis van boer en boerderij voor de Hollandse buitenplaats' een lans voor de noest op het land van de buitenplaats werkende agrariër. 'En de boer, hij ploegde voort' blijkt in de praktijk toch wel wat te min voor diens rol in het buitenplaatslandschap. Van Oosterom formuleert heel terecht dat het buitenplaatsenlandschap 'een krachtveld [is] waarbij rurale en urbane culturen elkaar in evenwicht houden' [115-116]. Door zeer gerichte en strategische aan- en verkopen van boerderijen en bijbehorende gronden

werd het buitenplaatslandschap bewust geënceneerd. Dat er daarbij veel meer evenwicht was tussen landheer en boer dan wij misschien geneigd zijn te denken, uit zich bijvoorbeeld in het feit dat pachtovereenkomsten vrijwel zonder uitzondering niet eenzijdig, maar keurig gelijkwaardig waren opgesteld. De pachtboer was dan ook de belangrijkste beheerder van het buitenplaatslandschap [121-122].

Johan Carel Bierens de Haan verhaalt – nog steeds in de eerste afdeling van het boek – over *Johan Werner baron van Pallandt en zijn 'stamhuis' Eerde*. Het fenomeen stamhuis treffen we vaker in het boek aan. Na de Vrede van Utrecht (1713) was er weer een politiek stabiele situatie ontstaan en hand in hand daarmee een groeiend vertrouwen in de economie. Dit was voor de Gelderse generaal in Staatse dienst Johan Werner van Pallandt in 1715 de directe aanleiding om te Eerde een classicistisch landhuis te laten optrekken. Als militair in actieve dienst kon hij namelijk niet worden ingeschreven in de Gelderse ridderschap en was hij dus gedwongen uit te wijken naar Eerde in het naburige Overijssel. Daar lagen de kaarten anders en werden militaire jonkers wel toegelaten. 'Bovendien konden vader en zoon op basis van één en dezelfde havezate worden verschreven' [144]. Wel zo handig als je van plan bent een stamhuis te stichten. Architect werd Lubbert Hagen uit het Duitse Bentheim, die bij de modernisering van de buitenhuizen Rechteren, Twickel en De Voorst zijn sporen had verdiend. In de ornamentiek boven de ingangspoort in de voorgevel van Eerde bracht bouwmeester Hagen onmiskenbare verwijzingen naar de militaire loopbaan van zijn bouwprincipe aan. Van Pallandt had al van aanvang af het idee om Eerde ten behoeve van zijn (mannelijk) nageslacht het karakter van een 'stamhuis der familie' mee te geven. Daarin is hij zeker geslaagd, want na zijn dood in 1741 vererfde het huis gedurende liefst zeven generaties in mannelijke lijn in de familie Van Pallandt [152]. Jaap Moes beschrijft de buitenplaats als internationaal cultureel complex, als een 'theatrum mundi', de wereld als schouwtoneel. Zonder er verder op in te gaan citeer ik hier een uitspraak van

> WILLEM BILDERDIJK, OLIEVERF OP DOEK DOOR CHARLES HODGSON, 1810. COLLECTIE RIJKSMUSEUM AMSTERDAM

burgemeester Tavelinck, die in zijn imaginaire buitenplaats Oostermeer van alles verzamelde, maar hij koesterde er vooral zijn exotische vogeltjes, want 'zo was de wereld als een levende schat in de volière op zijn geliefde lustoord vertegenwoordigd' [168]. Of een dergelijke houding nu wereldwijd of juist wereldvreemd is, daarover kan men twisten, waarbij ik inschat dat men ook na het ontkurken van meerdere flessen dienaangaande niet snel tot consensus zal komen.

Het artikel van Daniël Rewijk over de *Dravers op Clingendael*, sluit met de subtitel *Sport en het internationale netwerk van de familie Van Brienen* heel mooi twee interessegebieden van Yme Kuiper in zich, namelijk notabel leven en sport. In feite kunnen we dat zelfs verenigen tot politiek en sport, hetgeen Rewijk illustreert de Clingendaalweek (onder meer polo en draverij), die door het Nederlands koningshuis gebruikt werd voor semi-officiële staat-sie-ontvangsten [193].

Met het hoofdstuk van Anton Blok, getiteld *In kerkers en kelders van achttiende-eeuwse Limburgse kastelen*, zijn we inmiddels aangeland bij het tweede deel van het boek. Notabele identiteiten en distinctie dus. Daar was in het achttiende-eeuwse Zuid-Limburg alle mogelijkheid toe. Dit gebied was in die tijd namelijk politiek en territoriaal enorm versnipperd. Zo waren er tussen 1741 en 1776 maar liefst 25 lokale schepenbanken. Dat gaf de plaatselijke elite dus ruimschoots de mogelijkheid tot een bestuurlijke of rechterlijke carrière. Blok licht uit de veelheid van ambitieuze families het magistratengeslacht De Limpens, waarvan meerdere generaties een belangrijk aandeel hadden in 'het vervolgen en uitroeien' van de bokkenrijdersbende [230]. Ik zeg: Satudarah, Bandidos en Hells Angels. *L'histoire se répète*, alleen het strijdros is gewijzigd. De magistraten van nu kunnen echter veel minder autonoom opereren dan De Limpens van toen.

Erg leerrijk wordt het met de bijdrage van Wijnand Mijnhardt over *Bilderdijk en de ideologie van de notabellenstaat*. In het midden van de achttiende eeuw wordt de krimp van handel en industrie gecompenseerd door agrarische bloei en financiële groei. Uiteindelijk mondde dit uit in een verschuiving van economische en politieke macht. Dit vond zijn hoogtepunt in de Patriottentijd

en de Bataafse Republiek. Toch was er tot aan het revolutiejaar 1848 van een transitie naar democratie geen sprake, want listig gecamoufleerd behield de oude aristocratie gewoon de macht en bleef er een sociale status quo. Nodig was wel een nieuwe ideologie van vaderlandse eenheid, bij voorkeur via een apolitek burgerideaal. 'Bilderdijk zag het als zijn missie de net geheelde wonden opnieuw open te rijten en er bovendien nog eens zout in te strooien' [265]. Ik denk niet dat hij het populairste jongetje in de klas is geweest. In zijn *Geschiedenis des vaderlands* (13 delen) pleit hij onverholen voor een vorstelijk absolutisme. Bilderdijk had verder een hartgrondige hekel aan kooplieden en zijn haat tegen de regentenoligarchie was pathologisch. Omdat echter een logische of conceptuele samenhang in zijn werkt ontbreekt, bleven zijn ideeën wetenschappelijk onvruchtbaar. Mij lijkt dat ze tegenwoordig zomaar weer van stal zouden kunnen worden gehaald met al die varianten die filosofen en andere 'verantwoorde' denkers van nu over de democratie trachten op te stellen. Of beter terug naar een meritocratie, waarin de besten het mogen bepalen? Maar wie wijst dan die besten aan? Met zijn gebrek aan nuance zou Bilderdijk zich volgens mij in ieder geval moeiteloos handhaven in het huidige tijdsgewricht.

Martin van den Broeke behandelt *Buitenplaatsen in Noordgouwe, 1820-1940*. Net als in Limburg is er in Zeeland een wat afwijkende situatie: in het derde kwart van de negentiende eeuw waren zes van de acht buitenplaatsen in de gemeente Noordgouwe in bezit van enkele sterk verwante families. Maar een paar decennia later was deze buitenplaatscultuur grotendeels verdwenen. Ook hier wilde men aanvankelijk een stamzettel creëren, een uiting van continuïteit en aanzien van het geslacht. Zo ging het bijvoorbeeld bij de familie Schuurbeque Boeye, die zichzelf in dat kader ook van een dubbele achternaam had voorzien. Echter, vanaf het einde van de negentiende eeuw namen lieden van deze familie in toenemende mate juridische en bestuurlijke posities in buiten het kerngebied, waardoor de band met de stamzettel allengs losser werd. Het leidde er uiteindelijk toe dat de buitenplaatsen hun functie verloren.

De antropologie komt aan de orde in de bijdrage van Ileen Montijn: *Verwende meisjes*, over het kostschoolverblijf van Nederlandse meisjes in het buitenland in de periode 1900-1950. Vóór de aanvang van de twintigste eeuw was de rolverdeling nog duidelijk: meisjes en jonge vrouwen wachtten in dulle ledigheid in de met pluche beklede vertrekken van de ouderlijke buitenplaats op het aanzoek van een huwelijkspartner, bij voorkeur een knappe. Na 1900 veranderde dat in de gewonere kringen in rap tempo en schoten beroepsopleidingen voor vrouwen als paddenstoelen uit de grond, maar deze ontwikkeling drong tot de hogere kringen veel minder snel door. De vrouwen daar werden 'overtollige mensen' [300]. Om dit 'overtollig zijn' te voorkomen kozen de welgestelden daarom steeds vaker voor een kostschool in het buitenland. De talenkennis van de meisjes werd er door verbeterd en ook het vormend aspect kreeg er ruime aandacht. Bijkomend voordeel: ontsnapt aan het spiedende oog van ouderlijk gezag kon ongestoord of ongeremd ook uiting worden gegeven aan andere impulsen. Nederland was ver weg. De initiële hoop van de ouders was dat deze meisjes weer thuis zouden komen als echte dames, de rest was bijvangst. Na de Tweede Wereldoorlog werd het doormaken van deze ervaring steeds meer verdrongen door een au pair-periode. En zo verwerd wat eens een (ongevraagd) privilege van de welgestelden was tot een gewoonte in veel bredere kring. Het weerspiegelt prachtig hoe veel van de vroegere habitus inmiddels ingang heeft gevonden in een veel bredere maatschappelijk laag.

Wat in deze feestbundel natuurlijk niet mocht ontbreken was een stuk over regisseur Visconti, en dan met name over diens

verfilming van het beroemde boek *Il gattopardo*. Maria Malatesta schrijft erover (in het Engels), zonder twijfel tot groot genoegen van emeritus Yme, want wie zijn lezingen en voordrachten heeft bijgewoond, weet dat daarin (net als in zijn columns in dit tijdschrift) steevast een literaire vergelijking opduikt, heel vaak uit *Il gattopardo*. Hoofdpersoon don Fabricio leent zich er dan ook uitstekend voor om te figureren in lezingen. Wat te denken van zijn aan een lakei gegeven geniale definitie over de (vleselijke) liefde: 'Ach, liefde, spreek me er niet van: dertig seconden vuur en dertig jaar as!' Zeven wettige kinderen had don Fabricio verwekt, maar nooit de navel van zijn vrouw gezien.

Wybren Versteegen behandelt *Het effectenbezit van twee landgoedeigenaren in het Interbellum*. Landgoedeigenaren waren vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw steeds afhankelijker geworden van effectenbezit. De rendementen daarvan vielen echter door een serie van revoluties – de bekendste is natuurlijk die in Rusland van 1917 – in belangrijke mate weg. Voor een deel werd dit verlies gecompenseerd door beleggingen in (Nederlands) Indië, maar de problemen waren breder. Landgoedeigenaren hadden in die tijd namelijk te maken met 'ultra-fiscaal ingestelde belastingambtenaren' [328], waardoor het omvangrijke grondbezit voor het vermogen van ondergeschikt belang werd. Inderdaad, leuker kunnen we het niet maken.

In de derde en laatste afdeling van het boek wordt 'De buitenplaats herinnerd'. Een mooi voorbeeld daarvan wordt beschreven door Fred Vogelzang in *Ridderhofsteden in Utrecht*. In die provincie speelde namelijk dat alleen het bezit van een erkend kasteel (ridderhofstad) toegang verleende tot de Utrechtse ridderschap.

Dat was niet enkel een adellijk bestuurscollege met politieke macht, maar ook een organisatie waarvan het lidmaatschap vrijstelling van belastingen met zich meebracht. Dat laatste zou het in heel Nederland goed hebben gedaan trouwens, bedenk ik nu. Enfin, in Utrecht ontstond hierdoor een hoop gedoe, want wat waren dan precies de criteria om tot die ridderschap te worden toegelaten? Al in 1587 was een lijst aangelegd voor degenen die in aanmerking kwamen voor toelating. Die lijst werd in 1611 geactualiseerd. Het hebben van een sterk huis was daarbij nog steeds een vereiste. 'Het is ironisch dat de definitieve lijst van ridderhofsteden werd vastgesteld op het moment dat de adel in het Sticht mede dankzij het ingrijpen van prins Maurits zijn politieke suprematie aan het verliezen was' schrijft Vogelzang veelzeggend [375]. Die rigide eis tot het hebben van een ridderhofstad leidde er in 1680 zelfs toe dat Gerard van Reede het voor elkaar kreeg de fundering van het verder compleet gesloopte kasteel Vreeland als zodanig te laten erkennen. Gekker moest het niet worden en met de instelling van de Bataafse Republiek was riddermatigheid definitief tot de geschiedenis gaan behoren.

Elyze Storms-Smeets schrijft over *Verloren erfgoed*, over het verdwijnen (lees: slopen) van buitenplaatsen. In Engeland werden dergelijke gebouwen na de Eerste Wereldoorlog gezien als 'white elephants'; 'een bijzonder bezit waarvan de (onderhouds)kosten buiten proportie waren ten opzichte van het nut' [407]. In Nederland waren de successierechten meestal de grote boosdoener. Vanaf 1878 golden die namelijk ook in rechte lijn. Exacte cijfers zijn niet voorhanden, maar Storms-Smeets geeft aan dat zowel in de periode 1800-1900 als 1900-2000 in Gelderland meer dan

>EERDE. FOTO ALBERT SPEELMAN

> KINDEREN OP KASTEEL HOENSBROEK. FOTO KASTEEL HOENSBROEK

honderd buitenhuizen werden gesloopt. Vaak ook als gevolg van stedelijke uitbreiding. Op deze wijze verdween in 1939 ook het neoclassicistische landhuis Heuven, waarvan de afgebeelde foto wat mij betreft misschien wel het mooiste plaatje uit het boek is [406]. Nou ja, naast het schilderij van mr. Dirk Elias van Loosen dan, u weet wel, die verveelde regent met wrange zelfspot die ik hierboven citeerde.

Het laatste hoofdstuk uit het boek is van de hand van Hanneke Ronnes en draagt de pakkende titel *De infantilisering van kasteel en buitenplaats*. Meteen maar met de deur in huis vallen: 'Veel kasteelmusea spelen in op de verwachtingen van kinderen, en op kastelenwebsites struikel je dan ook over de kinderpartijtjes' [437]. Ik had er nooit bij stil gestaan, maar dit is natuurlijk wel de praktijk. De Nederlandse praktijk wel te verstaan. Ronnes maakt namelijk duidelijk dat een dergelijke infantilisering in het buitenland hoegenaamd geen ingang heeft gevonden. In Frankrijk en Engeland is veel meer sprake van 'edutainment', dat in Nederland volgens haar zelfs in een kwalijke reuk lijkt te staan. Ze doet er nog een schepje bovenop door te stellen dat het in 1999 gelanceerde Belvédère-adagium 'behoud door ontwikkeling' niets meer is dan een eufemisme voor 'het creëren van economische dragers' [440]. Volgens Ronnes heerst in overheidsbeleid en museale presentaties nog altijd een simplistisch, eenduidig idee over adelsgeschiedenis, gekoppeld aan een vertoog van (zogenaamd noodzakelijke) ontwikkelingen. Waarvan acte. Hanneke Ronnes is de opvolger van Yme als hoogleraar Historische Buitenplaatsen en Landgoederen en geeft met deze bijdrage al meteen haar visiekaartje af. Een duidelijke mening en in het licht van genoemde opvolging is het symbolisch dat zij de laatste auteur is van dit prachtige boek.

Heb ik dan niks te zeuren? Nou, eigenlijk maar bar weinig. Het allereerste hoofdstuk in het boek is van Henk Th. van Veen en handelt over *Een Romeinse belvédère in Florence*. Er worden tientallen namen van Florentijnse straten, bruggen en huizen in genoemd, maar een stadsplattegrond ontbreekt. Binnen de zeskoppige redactie had toch iemand de auteur moeten beschermen tegen de onleesbaarheid van zijn bijdrage die hierdoor is ontstaan. Een tweede puntje is dat niet alle afbeeldingen even scherp zijn en sommige ronduit te klein om als informatiedrager te kunnen gelden (dat geldt uiteraard – maar zeker niet alleen – voor de opgenomen geografische kaarten). Dat is jammer, want verder straalt alles aan het boek een enorme gedegenheid en professionaliteit uit. Wat mij betreft doen die kritiekpuntjes weinig afbreuk aan wat nu ter tafel ligt. Inhoudelijk zijn de artikelen stuk voor stuk pareltjes,

hetgeen niet verwonderlijk is als je het palmares van de overwegend hooggeleerde of zeergeleerde auteurs achterin het boek overziet. De enorme diversiteit aan onderwerpen doet recht aan de persoon Yme Kuiper en is een genot voor de lezer.

Tevens geeft de bundel natuurlijk een uitstekend beeld van de huidige stand van zaken in het buitenplaatsen-onderzoek en vele daaraan verwante onderzoeksgebieden. Het is een trend die eigenlijk al een decennium of twee zichtbaar is in het historisch onderzoek: het hanteren van diverse en breed uiteen waaierende invalshoeken en het nadrukkelijk gebruikmaken van egodocumenten. Hand in hand daarmee vinden steeds vaker – en volkomen terecht – antropologische aspecten ingang binnen de historische wetenschap. Niet vreemd natuurlijk, want geschiedenis wordt gemaakt door mensen, mensen met de meest vreemde motieven, mensen met hun talenten en onhebbelijkheden. Dit boek bewijst ook dat een typologisch korset niet dienstig is en veelal lange tijd knellend blijft, bijvoorbeeld met de bijdragen over Limburg en Zeeland. De huizen mogen er dezelfde uitstraling hebben en gekarakteriseerd worden als buitenplaatsen, het gebruik ervan door de tijd heen bezit vaak een per regio verschillende achtergrond, zoals de auteurs van de betreffende hoofdstukken bewijzen. Heraclitus zei het al: *panta rhei*.

In feite vat de onderverdeling in drie afdelingen heel goed samen hoe we er voor wat het buitenplaatsonderzoek betreft vandaag de dag voorstaan. Ten eerste het onderzoek naar 'huis en goed'. Vaak objectgericht onderzoek gebaseerd op deugdelijk en al decennia lang beproefd 'ouderwets' historisch onderzoek. Vervolgens 'notabele identiteiten en distinctie', de antropologische inbreng, die ons soms meevoert in vreemde en wijdvertakte paden. Een enkel pad kan misschien doodlopend blijken, maar vele andere werpen juist een nieuw en verhelderend, vooral ook menselijk, licht op een verschijnsel dat we misschien met onze vaste percepties al te streng hadden omlijnd. Een context-verbredende insteek dus, waarin het gebruik van egodocumenten niet langer bijzaak is. En tenslotte 'de buitenplaats herinnerd', waarin de onderzoeker enerzijds tracht afstand te nemen van zijn eigen tijdsgebonden mening en de materie vanuit een contemporaine context zoekt te benaderen. En anderzijds van de vele beelden die aan de (soms verdwenen) gebouwen in kwestie hangen en die inmiddels een eigen herinneringswaarde hebben verkregen, bijvoorbeeld het gesloopte kasteel van de heer van Dorth of het eveneens verdwenen 'Versailles van Transsylvanië' (beide in deze recensie niet verder besproken). De redactie heeft met deze driedeling dus op heel bewuste wijze aansluiting gezocht bij de meest recente wetenschapspraktijk aangaande historische buitenplaatsen. Een praktijk die nog steeds in ontwikkeling is en die onder invloed van Yme Kuiper in belangrijke mate is verbreed. In die zin denk ik dat we dit boek met recht een standaardwerk over buitenplaatsen kunnen noemen. Het legt wat mij betreft een zeer degelijk fundament voor toekomstig onderzoek.

Omdat clichés in deze dikke bundel niet te vinden zijn, zal ik er deze recensie zelf maar mee eindigen: een boek dat niet mag ontbreken in uw collectie over kastelen en buitenplaatsen. ■

Conrad Gietman e.a. (red.), *Over kastelen, buitenplaatsen en notabele levensvormen*. Opstellen voor prof.dr. Yme Kuiper aangeboden bij zijn afscheid als bijzonder hoogleraar Historische Buitenplaatsen en Landgoederen aan de Rijksuniversiteit Groningen, reeks Adelsgeschiedenis XV (Hilversum 2017) ISBN 978-90-8704-666-8

EEN PRAATJE BIJ EEN PLAATJE

> door **Taco Hermans**

Taco Hermans is specialist kastelen bij de RCE

> KASTEEL HOLY DOOR CORNELIS PRONK, 1738. ARTS & ANTIQUES GROUP

In Vlaardingen heeft een kasteel gestaan, Holy genaamd. Langs de Laan van Hooglede naar het Holy-Ziekenhuis staat nog het voormalige inrijhek van dit huis uit 1735, dat in 1964 is afgebroken, vervolgens opgeslagen en in 1971 is gerestaureerd en op deze, niet oorspronkelijke plaats is herbouwd.

Kasteel is overigens een groot woord, eigenlijk gaat het om een woontoren van slechts 7,4 x 6,5 meter en pakweg een meter of tien hoog. Of daar een voorburcht bij hoorde is niet bekend maar wel aannemelijk. Bij de toren stond namelijk een boerderij die de plek van zo'n voorburcht kan markeren. Volgens archeoloog C. Hoek lieten de broers Niclais en Reinier van Hoylede rond 1240 de kastelen Joffer Aechtenwoning en Holy bouwen. Op 2 juni 1574 staken soldaten van Willem van Oranje Vlaardingen in brand om te voorkomen dat de Spanjaarden zich er weer meester van zouden maken. Bij 'dese oorloeg' is ook de toren van Holy afgebrand.

Meteen na deze gebeurtenis is de toren herbouwd, maar het lijkt erop dat de bewoners hun heil elders op het terrein hebben gezocht. Was er in 1404 nog sprake van 'den toirn, die staet in Hoylierhoeck, mitten boomgairt', in 1591 wordt het kasteel omschreven als 'zijne wooninge, huijs, bijhuijsen, schueren, barge, geboomte, met vijff en dertich mergen II hont eigen lants, daer inne begreepen is den thoorn, staende op vier honts lants [...]'. Deze omschrijving lijkt erop te duiden dat de toren is herbouwd om tot de ridderschap van Holland te kunnen blijven behoren, maar dat er de voorkeur aan gegeven werd om in een wat meer comfortabele omgeving te gaan wonen. Daarin is Holy niet uniek, ook bij de woontorens Lunenburg in Langbroek, Rhijnestein bij Cothen en die te Loon op Zand heeft de bewoning zich verplaatst van een toren naar een woning op de voorburcht. Daarvoor werden fraaie gebouwen opgetrokken en daarmee komen we langzaam tot de kern van dit betoog.

Hoe de toren van Holy er vóór de brand uit zag weten we dankzij een kaart van Jan Jansz. Potter uit 1572. We zien de toren staan op een rond eiland, omgeven door een gracht. Daar vlakbij staat een boerderij met schuren en twee hooibergen. De toren is voorzien van een eenvoudig zadeldak. Een tweede kaart geeft het complex vanuit een iets andere hoek weer, maar het beeld is hetzelfde.

Van het complex van na 1574 kenden we tot nu toe slechts de tekening van Abraham Rademaker van circa 1720 en een summiere schets op een kaart uit 1650 van Pieter Florisz. van der Salm. Bij de herbouw heeft men de toren 'opgeleukt': de toren heeft op dakhoogte kleine torentjes op de hoeken gekregen, zogenaamde arkeltorens. Deze zijn zowel bij Rademaker als Salm zichtbaar. Verder lijkt bij Rademaker de toren eerder op een kerktoren met galmgaten en galmborden daarin. Je zou denken dat Rademaker zijn fantasie de vrije loop heeft gelaten, maar de ingang op de begane grond met een halfronde bovenzijde is heel duidelijk het restant van een grote boog die daar zat als onderdeel van de fundering. Dat weten we door het archeologisch onderzoek van Hoek. Die boog zat eigenlijk onder de grond in een om de toren aangebracht heuveltje, opgeworpen met de grond uit de gracht. Het betreft een zogenaamde ontlastingsboog. Dat de toren ooit op het maaiveld is opgetrokken en dat er later een 'heuvel' tegenaan is geworpen, maakt dat we Holy typologisch tot de 'eingemotte' torens kunnen rekenen. En die arkeltorens kloppen. Rademaker beeldt ook de boerderij op de voorburcht af. Ruim bemeten maar niet overdreven luxe, op een omlijsting rond de ingang na.

Maar soms zit het mee: op 20 november 2017 werd bij de Arts & Antiques Group een ingekleurde tekening geveild van Cornelis Pronk, voorstellende het kasteel Holy, gedateerd 1738. Pronk is een uiterst betrouwbare tekenaar en heeft naar het leven getekend. De tekening geeft de toren weer met vierkante torentjes op de hoeken, maar die steken niet uit zoals arkeltorens dat doen. De 'galmgaten' die Rademaker meende te zien zijn hier moordgaten in een pseudoweergang. Gelet op de kleur zijn deze gaten dichtgezet met houten panelen. Naast de toren ligt een fraai aangelegde tuin met onder meer een hoge geschoren beukhaag(?). Achter die haag is het woonhuis van de eigenaar zichtbaar. Onderdeel daarvan is een zeer rijk uitgevoerde trapgevel waarvan we nog net het topje kunnen zien. Kijk, en dat detail verradt dat ook bij Holy de eigenaar na 1574 een fraaie en vast ook comfortabele woning heeft laten bouwen op de voormalige voorburcht, net als bij de hiervoor genoemde voorbeelden. ■

INGEZONDEN BRIEF

> HUIS LEYDUIN. FOTO JANE BY WIKICOMMONS

> MUSEUM VAN LOON. FOTO JAN DERWIG

BENADER DE EEUWENOUDE GROENE LONGEN VAN AMSTERDAM INTEGRAAL

Als groene longen liggen aan weerszijden van Amsterdam twee zones met een zestigtal buitenplaatsen. Met hun tuinen, bossen en parken verbeelden ze de oeroude menselijke behoefte aan natuur. Dit in de Gouden Eeuw ontstane netwerk tussen de stad en groene omgeving vormt een verlengstuk van de sinds 2007 als Werelderfgoed erkende Amsterdamse grachtengordel en is een typisch Hollands verschijnsel. De verbinding via rivieren en kanalen, en de bouw door kooplieden in plaats van landadel maken het geheel uniek. Maar de oprukkende bebouwing vormt een voortdurende bedreiging. Daarom vroeg D66 in de Provinciale Staten van Noord-Holland al in 2015 aandacht voor de bescherming van de bijzondere buitenplaatsen in het kader van de startnotitie Cultuurbeleid, daarna in 2016 bij de behandeling van de provinciale Kadernotitie Cultuurbeleid, en tenslotte eind 2017 in de Algemene Beschouwingen en Omgevingsvisie en begin februari bij de bespreking van de Leidraad Landschap en Cultuurhistorie.

In de Gouden Eeuw maakte Amsterdam een snelle groei door en steeg de behoefte om vanuit de drukke stad, waar tot in de negentiende eeuw de riolen open lagen, rust en schone lucht te vinden in de groene natuur. Daarvan getuigen de twee goed bewaard gebleven buitenplaatszones die als groene longen aan beide kanten van Amsterdam liggen. Vooral Amsterdamse kooplieden weken uit naar de fraaie natuur op de zandgronden aan weerszijden van de stad, het duingebied bij de kust en de zandgronden van het Gooi met aansluitend de groene Vechtstreek. Het is typisch Hollands dat deze twee 'groene longen' over het water bereikbaar zijn gemaakt, met kanalen voor de trekschuit. De afstanden waren zodanig dat de kooplieden desgewenst in de zomer voor een dag op en neer konden naar Amsterdam. Het was gebruikelijk dat de rijke kooplieden met hun gezin en bedienden in de lente naar hun landgoed trokken om pas weer in het najaar naar de stad terug te keren. Daarbij boden de trekschuiten de mogelijkheid allerlei huisraad en zelfs belangrijke meubels mee te verhuizen, inclusief serviezen, sieraden, schilderijen en dergelijke. Tijdens het verblijf op de buitenplaats leverden de tuinen vers voedsel, wat het natuurgevoel versterkte. Dat was eveneens het geval met de medicinale werking van bepaalde planten, die

vooral in de Gouden Eeuw veel aandacht kreeg. De liefde voor de natuur nam men deels weer mee terug naar de stad in de vorm van onder meer in weckpotten ingemaakte producten uit de tuin van het buitenhuis. En het verblijf op de buitenplaats bood inspiratie. Zo zou Jacob van Lennep op zijn buitenplaats Manpad bij Heemstede, midden negentiende eeuw, op het idee zijn gekomen om Amsterdam van schoon duinwater te voorzien, wat in 1853 werd gerealiseerd.

Typisch Amsterdams zijn de gevels van veel buitenplaatsen. Zo lijkt de centrale hoofdingang van Leyduin, de voor publiek toegankelijke buitenplaats van de familie Van Loon tussen Vogelenzang en Heemstede, van stoep tot dakrand op die van hun grachtenpand aan de Keizersgracht, het huidige Museum Van Loon. Vooral in de zeventiende en achttiende eeuw lieten verschillende Amsterdamse architecten hun sporen op de buitens na, zoals Jacob van Campen, Pieter Post en Philip Vingbooms. En in huisarchieven, deels bijeen gebracht in het Noord-Hollands archief, is vaak generaties lang de Amsterdamse afkomst traceerbaar. Verder is er volop overeenkomst bij de inrichting van de woningen, waarvoor vaak dezelfde ambachtslieden actief waren die werkten aan onder meer stucplafons, behang en beeldhouwwerk. De buitenplaatsen getuigen van de diepgewortelde menselijke behoefte aan contact met de natuur. Aanvankelijk werd de woeste natuur beteugeld met het strak aangelegde groen rondom de huizen, ontleend aan de Franse geometrische landschapsstijl. Met de romantiek ontstonden vanaf het midden van de achttiende eeuw daarentegen imitaties van de woeste natuur, voor sommigen een directe getuigenis van de goddelijke schepping. Er verschenen kronkelpaden, heuvels en slingerende waterlopen. Met de na de Gouden Eeuw teruglopende welvaart was het voor sommigen een prettige bijkomstigheid dat het onderhoud van dit soort tuinen minder arbeidsintensief was.

Zichtassen naar de groene omgeving zorgden voor een maximale natuurbeleving en visuele verbinding met het destijds nog open landschap. In oranje- en gele tinten, genoemd naar de sinasappelbomen die er vaak stonden, werden in de winter kwetsbare tropische planten opgesteld. Daarbij konden de kooplieden er hun wereldwijde netwerk tonen met primeurs als de eerste

eetbare ananas en bananenboom van Nederland. Bijzondere dieren vonden een plek in de menagerie, voorloper van dieren-tuin en wildpark, met als moderne variant op sommige buitens nog een hertenkamp. Voor vogels waren er aparte voliëres. Op de Hartekamp bij Heemstede deed de Zweedse botanicus Linnaeus, wereldberoemd vanwege zijn classificatie van planten, tijdens een verblijf van enkele jaren botanisch onderzoek, en hij hielp er onder meer de eerste Nederlandse bananenboom te kweken. De bewaard gebleven buitenplaats Frankendael aan de Middenweg in Watergraafsmeer werd vanaf 1882 een stadskwekerij waar lange tijd het groen voor de Amsterdamse parken en plantsoenen werd gekweekt. Tegenwoordig vormen de tuinen van Frankendael een stadspark met onder meer een historische stijtuin en landschapstuin. En bijvoorbeeld ook het Amstelpark dankt zijn bestaan aan een oud buiten.

Daarbij is nog steeds sprake van een bijzondere natuurwaarde. Het deels bijzondere landschap met heuvels en waterpartijen kan in combinatie met de rust een zeldzaam ecosysteem opleveren. Ook groeien er de zogeheten stinsenplanten die ooit door de eigenaren als exoot zijn aangeplant. En de vaak in een kunstmatige heuvel aangebrachte voormalige ijskelders kunnen onderdak bieden aan onder meer vleermuizen. Een deel van het groen is onderdeel van beschermd natuurgebied zoals Natura 2000. Natuurorganisaties zoals Natuurmonumenten, Landschap Noord-Holland en Goois Natuurreservaat zijn beheerders van een flink aantal buitens. En de ontwikkelingen gingen door. Zo is de biologisch-dynamische tuinderij Land en Bosch-zigt bij de buitenplaats Hilverbeek in 's-Gravenland de oudste van Nederland (sinds 1947).

Anders dan vaak gedacht, zijn veel buitenplaatsen op veel manieren voor het grote publiek toegankelijk. Voorbeelden zijn functies als museum, restaurant, moestuin, zorgboerderij, landwinkel, natuurcentrum, biologische tuin, zorginstelling, conferentieoord, buiten-expositie, trouwlocatie of overnachtingsgelegenheid. Onlangs werd de tweede editie van een door de provincie gesubsidieerde gids van René Dessing over de Amsterdamse buitenplaatsen aan de betrokken D66 gedeputeerde Jack van der Hoek aangeboden, die aangaf dat nog de nodige vervolgstappen zijn te zetten in de integrale benadering van de Groene Longen.

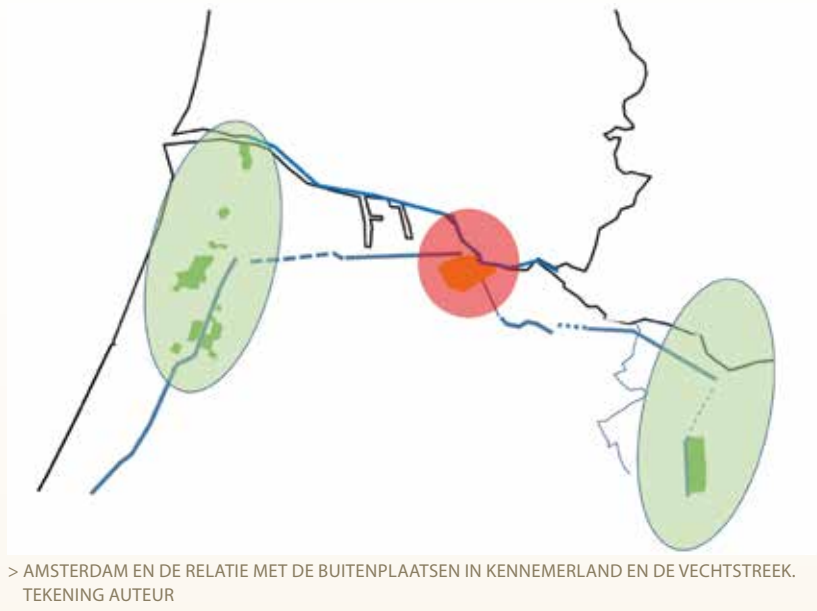
Met de Stelling van Amsterdam, de 135 kilometer lange cirkel van forten rond de stad, is al ervaring opgedaan met de bescherming van monumenten die aan elkaar gekoppeld zijn. Dat zou ook voor de buitenplaatsen een zinvolle benadering zijn. Cultureel ondernemerschap dat past bij de toenmalige Amsterdamse kooplieden kan gestimuleerd en gefaciliteerd worden met een platform voor onderlinge afstemming. Vanuit deze insteek kunnen oude waterverbindingen beschermd of hersteld worden, aangevuld met fiets- en wandelpaden. Ook zou bij de buitenplaatsen gericht gestuurd kunnen worden op behoud van zichtlijnen, afwisseling in tuinarchitectuur en behoud en herstel door herbestemming.

Met de website www.buitenplaatseninbeeld.nl zijn de buitenplaatsen toegankelijker gemaakt. En er wordt bijvoorbeeld gewerkt aan een kanskaart die Rijks- en provinciale monumenten verbindt met thema's als bereikbaarheid en ligging.

De provincie gaat dit jaar samen met Zuid-Holland en Utrecht de ontwikkeling van een publiekspitaal voor de buitenplaatsen stimuleren. Verder ontwikkelt de provincie in het kader van de OV-knooppunten toeristische overstappunten en het wandel- en fietsknooppuntennetwerk, zogenaamde recreatieve toegangspunten. De provincie Noord-Holland zet daarmee een beweging in gang, waarbij een belangrijke rol is weggelegd voor eigenaren en de betrokken gemeenten, inclusief Amsterdam. Hopelijk is dat het begin van een meer integraal behoud en integrale ontwikkeling van deze internationaal unieke erfgoedstructuur.

Eenmaal beter en integraal beschermd, zouden de buitenplaatsen in de toekomst aangesloten kunnen worden op de al bestaande Unesco Werelderfgoed-status van de verwante Amsterdamse grachtengordel. Omdat de Amsterdamse kooplieden jaarlijks van en naar hun buitenplaatsen trokken, en omdat de bouwstijl vergelijkbaar is, vormen de buitenplaatsen immers een verlengstuk van die Amsterdamse grachtengordel. En dat geldt

ook voor de typisch Nederlandse waterverbinding waarmee men vanuit de Amsterdamse grachten van deur tot deur direct naar de buitenplaats kon varen. De verbinding met het water is een belangrijke rode draad in het Nederlandse Unesco-erfgoed. Ook economisch passen de Amsterdamse buitenplaatsen bij het typisch Hollandse koopmanschap, waar het meeste geld werd verdiend met handel en bijvoorbeeld verhuur van stadswoningen. Waar buitenplaatsen

elders vaak onderkomens zijn van de landadel die moest leven van de opbrengst van omringende landgoederen, waren de Amsterdamse buitens primair ingericht als groen lustoord zonder grootschalige landbouw, met als ander Hollands kenmerk dat waar nodig nieuw land werd geschapen, verbonden met nieuwe trekvaarten. Verder speelden de kooplieden een belangrijke rol in het Amsterdamse stadsbestuur dat zich zodoende zeer bewust was van de bijzondere relatie met de groene stadsomgeving. En ook tegenwoordig is die nabijheid van de natuur een belangrijk onderscheidend element van het Amsterdamse metropolitaanse landschap in vergelijking met veel andere grote steden. In een wereld waarin het groen steeds verder onder druk komt te staan – een belangrijk punt voor D66 – kunnen de groene longen van Amsterdam zichtbaar maken dat we als mens al eeuwen behoefte hebben aan nabije natuur. Om dat ook voor volgende generaties zichtbaar te houden, verdienen de eeuwenoude Groene Longen van Amsterdam een integrale aanpak zoals bij de Stelling van Amsterdam.

Tom Buijtenorp, D66 Statenlid van Noord-Holland met de portefeuilles bestuur en cultuur

COLUMN

JEAN GINDRA EN LOUIS FUCHS

DUITSE TUINARCHITECTEN IN NEDERLAND

> **Carla Oldenburger**
www.oldenburgers.nl

In september 2017 schreef ik een column over de buitenhuizen van de familie Regout in Maastricht en omstreken. Ik had toen in mijn hoofd om daarna mijn column te wijden aan de oorspronkelijk Duitse tuinarchitect Jean Gindra (1788-1867), omdat hij de tuinarchitect was van Regout sr. Hij was de schepper van de parken van Kasteel Vaeshartelt en ook van La Petite Suisse, later genoemd De Kanjel of Dr. Poelsoord. Bovendien werd Gindra's naam genoemd in verband met het tegenover Vaeshartelt gelegen buitenhuis Kruisdonk, van H.G. Louis Regout (1832-1905). Bij het navorsen van gegevens over Gindra en Kruisdonk kwam ik echter tot een andere conclusie. Niet Gindra was als tuinarchitect op Kruisdonk aangetrokken door Louis Regout, maar de tuinarchitect Louis Fuchs (1818-1904), afkomstig uit Barmen, gelegen in Duitsland, tussen Heerlen en Keulen.

> LANDGOED KRUISDONK. FOTO B. KERCKHOFFS

Hier volgen nu eerst wat wetenswaardigheden over Jean Gindra, gevolgd door die van Louis Fuchs en in het bijzonder een korte bespreking van het ontwerp van Fuchs op Kruisdonk. Jean Gindra, Duitser van geboorte, vestigde zich in 1835 in Tilleur bij Luik. De parken rond kasteel Loppem bij Brugge en bij Het Hamel in Lummen zijn bekende creaties van hem. In Nederland is hij bekend van onder andere de parken rond kasteel Vaeshartelt en La Petite Suisse, beide te Maastricht. Ook wordt hij vermeld als tuinbaas op kasteel Amstenrade en als ontwerper van het park van kasteel Mheer (1835), waar later (1861) ook Louis Fuchs heeft gewerkt. Jammer genoeg is Gindra's ontwerp van Vaeshartelt niet bewaard gebleven. Maar als we het park van Vaeshartelt vergelijken met het park van Loppem, waar nog wel een ontwerp¹ van bekend is, dan kunnen we toch enkele vaste programmapunten van Gindra onderscheiden. Zijn vijvers doen hun werk als blikvanger vanuit het huis en verdwijnen ook weer in de vorm van een slingerende rivier tussen bosschages; hij legt graag dichte

1 Dit ontwerp is afgebeeld in: Nathalie de Harlez de Deulin. *Parcs et jardins historiques de Walloni* (Namur, 2008), p. 105

> BOVEN: LANDGOED KRUISDONK. FOTO B. KERCKHOFFS. RECHTS: DE PLATTEGROND VAN DE TUINEN VAN KRUISDONK DOOR LOUIS FUCHS. PARTICULIERE COLLECTIE

bomenrijen als grens tussen het park en de omgeving aan; en hij werkt met open weides waardoorheen golvende paden lopen en waar solitaire boomgroepen voor afwisseling zorgen. De hoofdstructuur van het park Vaeshartelt ten noordoosten van het huis, is nog steeds duidelijk als een Gindra te waarden. Het wordt gekenmerkt door een rondlopend pad om een open weide met solitaire, verscheidene (dichtgegroeide) zichtassen, een duidelijke scheiding tussen park en omringend landgoed en verspreid over het landgoed vele oude solitaire bomen.

Het park van Kruisdonk is, getuige een aquarel die in het huis hangt, geen ontwerp van Gindra maar van Louis Fuchs. Hij ondertekende (zeer onleesbaar) het plan 15 juli 1874 te Brussel. Wie was Fuchs en wat is er zo bijzonder aan dit ontwerp? Xavier Duquesne² schrijft over Louis Fuchs (1818-1904) dat hij al vroeg met het vak kennismakte, in navolging van zijn vader en later als leerling van de bekende Duitse tuinarchitect Maximilian Weyhe (1775-1846) uit Düsseldorf. Deze laatste stuurt hem als hoofd tuinier naar graaf De Marchant et d'Ansembourg om op Neubourg te Gulpen te gaan werken. Weyhe had in die tijd een project in België, op kasteel Arenberg (te Heverlee bij Leuven) voor de hertog van Arenberg. Daar was Fuchs vanaf 1843 ook te werk gesteld, waarschijnlijk als uitvoerder van Weyhe.

In 1847 begint Fuchs een eigen bureau en wordt daarmee een van de belangrijkste tuinarchitecten van België. Hij woont dan in Elsene bij Brussel. In 1860 wordt hij door de Belgische staat benoemd tot docent tuinarchitectuur aan de Tuinbouwschool te Vilvoorde, bij welke school hij ook het park ontwierp. Zoals vele tuinarchitecten bereikt Fuchs een hoge leeftijd en blijft hij aan de Tuinbouwschool verbonden tot 1902. Hij heeft meer dan 500 leerlingen in het vak onderwezen. Naast dit docentschap wordt hij ook nog eens in 1861 door de stad Brussel en door de Belgische regering tot inspecteur van de beplantingen benoemd. Hij is dan dus werkzaam als zelfstandig tuin- en landschapsarchitect, als docent en als inspecteur van beplantingen. Geen wonder dat

hij in 1862, op het toppunt van zijn roem, de Belgische nationaliteit verkrijgt. Toch moet hij vanaf die tijd zijn bekendheid delen met een andere Duitse tuinarchitect en tijdgenoot, Edouard Keilig (1827-1895). Verreweg de meeste opdrachten krijgt Fuchs in de omgeving van Brussel. Het Leopoldpark te Oostende en het Jubelpark te Brussel, aangelegd ter gelegenheid van de Nationale Tentoonstelling in 1880, zijn bekende werken van hem, naast de tuin van het Paleis der Academiën in Brussel (tegenover het Warandepark) en de tuin van de Kleine Zavel, een symmetrische tuin met 48 beelden voorstellende de zestiende-eeuwse Brusselse gilden en ambachten. Fuchs werkt in alle stijlen, in geometrische symmetrische stijl, in landschapstijl, in gemengde stijl en in gardeneske stijl (waarbij veel exotische soorten in groepjes bijeen werden geplant). Hij lijkt hiermee een voorganger van Leonard Springer in Nederland.

Verder heeft Fuchs naam gemaakt door het vormgeven van tuinbouwtentoonstellingen van de 'Société de Flore'; de vestingwerken van Ieper die hij in een ring van tuinen veranderde; het ontwerp van het Vauxhallpark te Bergen (Mons) en het park van de Wereldtentoonstelling in Antwerpen (1885). Particuliere opdrachten³ betreffen voornamelijk kasteelparken en 'wintertuinen' met veel exotische sierplanten, zoals de serre van graaf de Kerckhove de Denterghem in Gent (1873). Voorbeelden zijn verder het park bij kasteel Ter Worm (1862) te Heerlen, in de negentiende eeuw eigendom van de familie de Loe; het park van Anneville bij Ulvenhout; het park van kasteel Hex te Heers, in Fuchs' tijd eigendom van de familie de Marchant d'Ansembourg, en het park bij Villa Kruisdonk, destijds eigendom van Louis Regout.

Vanaf 1871 krijgt Fuchs betrekkingen met Hex. Hij maakt een nieuw

² Xavier Duquesne, 'Drie Duitse tuinarchitecten waren in België actief in de 19de eeuw', *Historische Woonsteden & Tuinen* nr. 157, (maart 2008), p. 19-22

³ Carla S. Oldenburger-Ebbers, Anne Mieke Backer en Eric Blok. Gids voor de Nederlandse Tuin- en Landschapsarchitectuur. Deel Zuid. (Rotterdam 2000)

landschappelijk plan voor de ouderwetse parterre-tuinen. De vallei van Fuchs is een bijzonder aantrekkelijk onderdeel van het nieuw ingerichte park. Fuchs blijft tot 1891 betrokken bij Hex, ook vaak vanwege leveranties van bomen, struiken en zaden vanuit Vilvoorde. Het plan van Kruisdonk (*Plan du Parc de Monsieur Louis Régout pré Maastricht*) geeft niet alleen de indeling van het terrein (paden, bosschages, solitaire, afscheidende beplanting, vijver), maar ook, en dat is bijzonder, heeft Fuchs de namen van bomen en struiken in een legenda op het ontwerp geschreven. Het is dus eigenlijk ook een beplantingsplan.

Zijn vaste programma-onderdelen lijken erg op die van Gindra (afscheidende lanen tussen park en omgevend landschap, grote vijverpartij, die wegloopt in de vorm van beken, solitaire bomen en boomgroepen en een wandeling rond de vijverpartij ten Noorden van het huis). Het is dan ook niet verwonderlijk dat het park van Kruisdonk eerst aan Gindra werd toegeschreven. Bij bestudering van het ontwerp en vergelijking met de situatie nu, valt direct op dat de vijver met een enorme lob naar het oosten is uitgebreid. Dit is het werk geweest van de Gooise tuinarchitect, Dirk Frederik Tersteeg. Hij moet ook de architect geweest zijn van het bordes ten oosten van het huis met een zicht op deze nieuwe grote vijver. Dit zicht in oostnoordoostelijke richting strekte zich uit tot in de meest noordoostelijke hoek van het park. Tegenwoordig is er een zicht vanaf het bordes over de vijver, maar het zicht over de daarachter liggende ruimte is dicht gepland vanwege de later aangelegde A2.

Zoals al aangegeven, het ontwerp diende tegelijkertijd ook als beplantingsplan. De legenda (*Légende pour la Plantation de la Campagne de Monsieur Louis Regout à Maastricht*) op het ontwerp vermeldt verschillende bomen en struiken. Jammer genoeg staat de plaats waar deze bomen en struiken gepland moeten worden niet genoteerd en heb ik deze lijst nog niet zelf kunnen bestuderen.

⁴ Dirk Frederik Tersteeg (1876-1942) was in de eerste decennia van de twintigste eeuw een gevierde tuin- en landschapsarchitect in Nederland. Hij werkte in de zogenaamde architectonische stijl (een geometrische stijl, gecombineerd met veel metselwerk zoals trappen, muren, plantenbakken, strakke vijvers afgezet met natuursteen, pergola's, fonteinbakken etc.), maar hij kon ook in landschapsstijl werken. Voorbeeld hiervan is het Wantijpark in Dordrecht

> LANDGOED KRUISDONK.
FOTO B. KERCKHOFFS

Zoals gezegd, de vijver ten oosten van het huis is niet door Fuchs, maar door Tersteeg ontworpen (niet op het hier afgebeelde ontwerp van Fuchs te zien). Wel had Fuchs de ruimte van de vijver als open ruimte gepland, maar in de vorm van een weide, die grotendeels omsloten werd door een golvende afsluitende laan, dicht beplant en als afscheiding dienend van het omringende landschap. In de open weide zijn verschillende solitaire geplaatst. Rond het huis en de bijgebouwen is de ruimte tussen de vijver ten noorden van het huis en de omringende paden in opzet in 1874 al zwaar beplant, vooral in de hoeken en langs de toegangspaden naar het huis. Niet te verwonderen dus dat heden ten dage de westkant van het park (te) dicht beplant is. Na een restauratie van huis en park in de jaren negentig van de twintigste eeuw, maakt het park een verzorgde indruk, maar instandhouding van het park behoeft blijvende aandacht.

Het blijkt dat tuinen en parken in Zuid-Limburg in de tweede helft van de negentiende eeuw nogal eens zijn ontworpen of omgevormd door Duitse tuinarchitecten, zoals Gindra en Fuchs dat deden voor de familie Regout. Dat het park van Kruisdonk later ingrijpend is gemoderniseerd door de 'Hollandse' Tersteeg maakt het park extra bijzonder. Vakliteratuur meldt tot heden nauwelijks werk van Tersteeg in Zuid-Limburg (uitgezonderd het Stadspark in Sittard en bij kasteel Hoensbroek wordt zijn naam vermeld). Fuchs en Tersteeg bewijzen op Kruisdonk nog maar weer eens dat Zuid-Limburgse landschapsarchitectuur een aparte plaats verdient in de geschiedenis van de Nederlandse tuinarchitectuur en dat de geschiedenis van parken in Zuid-Limburg nauw samenhangt met de Duitse en Belgische tuinarchitectuur. ■

*Met dank aan Servé Minis
en Barry Kerckhoffs*

BOEKEN

> Fred Vogelzang

R. Gruben e.a. red., 'Zij waren van groote en zware stenen'. Recent onderzoek op het gebied van kastelen en buitenplaatsen in Nederland (Wijk bij Duurstede 2017) ISBN 978 90 827973 0 5

Onlangs gaf de Stichting Kastelenstudies Nederland haar eerste bundel artikelen uit. Achter de stichting zit de al jaren actieve Kastelenstudiegroep, een bont gezelschap van kasteelkenners. Deze groep heeft zijn sporen in het kastelenonderzoek verdiend. Velen kunnen worden aangemerkt als afkomstig uit de 'school' van de kastelenhoog-

leraren Renaud en Janssen. Eerder werkten diverse auteurs uit deze nieuwe bundel al mee aan twee al bij de NKS uitgegeven bundels. Deze bundel past naadloos in het stramien van die eerdere uitgaven: goed onderbouwde gedetailleerde studies van (aspecten van) kastelen. Anders dan de eerdere bundels besteedt 'Groote en zwaare stenen' ook aandacht aan buitenplaatsen, maar de titel laat al zien dat die niet de hoofdmoot van de inhoud vormen. In elf bijdragen, waarvan de meeste van de hand van één auteur, komen zulke uiteenlopende onderwerpen aan de orde als kastelen in de Meierij en buitenplaatsen in Kennemerland. De meeste auteurs echter concentreren zich op één object, zoals het huis te Bokhoven, de Grovestins, kasteel Neerijnen en het kasteel van Ravestein, terwijl de Blauwe Toren in Gorinchem maar liefst in twee bijdragen centraal staat. Invalshoek is veelal het gebouw, de bouwhistorische of archeologische resten daarvan (zoals de titel van de bundel ook al impliceert), in een paar gevallen is een schriftelijke bron of een afbeelding het belangrijkste uitgangspunt.

Zo staat een lijst van versterkingen uit het midden van de zeventiende eeuw centraal in de eerste bijdrage, omdat die laat zien dat zelfs toen nog de versterkte huizen rondom Den Bosch een militaire rol konden spelen, veel later dan vaker werd aangenomen. De bijdragen over de Blauwe Toren pogen te reconstrueren hoe dat kasteel eigenlijk in elkaar zat en hoe het in de loop van de tijd is gewijzigd. Daarbij gaan Taco Hermans en Edwin Orsel vooral in op de verbouwing van de Blauwe Toren in 1524-1525, waarbij ze zich kunnen baseren op overgeleverde bestekken, die ook als bijlage zijn opgenomen. Merlijn Hurx richt zich meer op de vijftiende-eeuwse toren en plaatst die in internationale,

met name Bourgondische context. Ook poogt hij de indeling te reconstrueren, waarbij ook aandacht is voor de niet-materiele kanten daarvan, zoals het parcours en het hofceremonieel. De route van openbaar naar meer publiek had tenslotte ook een sterk symbolische rol. Opvallend is wel dat diezelfde Merlijn Hurx bijna tegelijkertijd een vergelijkbaar artikel over de Blauwe Toren publiceerde in het *KNOB-Bulletin* (2017, nr. 4). In onze tijd van problemen rond zelfplagiaat een opmerkelijke keuze. Op basis van luchtfoto's ontdekte Ruud Raats dat twee versterkte hofsteden langs de Eem in de buurt van Baarn op een andere plek gezocht dienen te worden dan toe nu toe werd aangenomen.

Het boek is ruim vormgegeven, met veel plek voor afbeeldingen. Die dienen dan ook als belangrijke informatiebron, eerder dan als illustratie. Jammer genoeg is de kwaliteit van de afbeeldingen niet altijd denderend, wat door het grote formaat waarin ze geplaatst zijn, extra opvalt. Ook de nogal volle bladspiegel maakt het boek visueel minder aantrekkelijk. Dat is waarschijnlijk ook niet de eerste prioriteit van de samenstellers. Er wordt door de gekozen opmaak veel informatie per pagina geboden. Doel van de bundel is veel, vaak wat ondergesneeuwd of verwaarloosd materiaal, alsnog in het publieke domein te brengen en als fundament te laten dienen voor vervolgonderzoek. Dat is ook de grote verdienste van de eerdere bundels. Het is daarom goed dat de stichting al vervolgbundels heeft aangekondigd. Hoe meer van dit soort 'grijze' literatuur toegankelijk wordt, hoe effectiever de bundels worden. Juist omdat deze detailstudies bekend moeten raken bij alle kasteel- en buitenplaatsonderzoekers, is het belangrijk dat ze goed toegankelijk en goed vindbaar zijn. Dan hebben ze de grootste impact.

A van Rooij-van Wijngaarden, Buitenplaatsen op de Utrechtse Heuvelrug (Utrecht 2017), ISBN 978 90 5345 527 2

Een aantal jaren geleden heeft een gemeentelijke herindeling in Utrecht geleid tot de gemeente Utrechtse Heuvelrug. Een van de karakteristieken van deze nieuwe gemeente is het grote aantal buitenplaatsen, 44. Dat is niet zo vreemd, want de gemeente omvat een groot deel van wat ook wel de Stichtse Lustwarande wordt genoemd. Dit boek, geschreven door de gemeentelijke adviseur monumenten en cultuurhistorie, is een gids langs die 44 buitenplaatsen of de resten daarvan. Het fraai geïllustreerde boek biedt na een inleiding over het verschijnsel buitenplaats korte lemma's met historische beschrijvingen van al die prachtige buitenplaatsen. In het ten geleide wordt een brede definitie van buitenplaats gehanteerd, waarin de functionele invalshoek buiten beschouwing blijft. Daardoor kunnen ook de kastelen die in het gebied liggen, in het boek opgenomen worden. Het gaat namelijk in de gehanteerde definitie om een kasteel of landhuis met tuin of park en bijgebouwen. Daarna echter wordt een tweede criterium toegevoegd: ze dienen een eenheid te vormen. Die eis komt vaker voor in studies

naar buitenplaatsen, maar is lastig te operationaliseren. Want is die eenheid gebaseerd op een historisch gegroeid ensemble (en daarmee feitelijk nietszeggend omdat alle buitenplaatsen door de tijd heen zijn gevormd) of een uiting van een vooropgezet plan (en dan vallen vele objecten buiten de boot omdat voor lang niet alle buitenplaatsen een totaalontwerpplan bestaat). Het boek geeft geen expliciete begrenzing in de tijd, maar grote villa's van na de jaren twintig van de vorige eeuw zijn niet opgenomen.

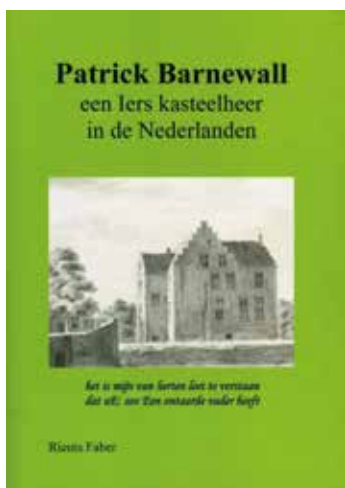
Maar goed, gelukkig heeft de auteur zich niet erg bekreund om de uitwerking van de definitie en heeft zij 44 complexen in haar boek opgenomen. Per buitenplaats is relevante informatie opgenomen van bezits- en bouwgeschiedenis en is er ook veel aandacht voor de tuinen en hier en daar voor het interieur. Uiteraard kan in kort bestek geen uitputtende beschrijving worden opgenomen, maar het boek geeft een mooi beeld van de buitens in de gemeente Utrechtse Heuvelrug.

R. Faber, Patrick Barnewall. een Iers kasteelheer in de Nederlanden (z.p., z.j.) ISBN 978 90 821326 3 2

Voor kenners van de Engelse literatuur zou het leven van de Ierse militair Patrick Barnewall een blauwdruk geweest kunnen zijn voor W.M. Thackeray's Barry Lyndon. Ook daar een Ier, gevlucht uit eigen land, die dienst nam bij het Engelse leger, op het vasteland verzeild raakte, daar in vreemde dienst trad, een rijke lokale dame aan de haak sloeg, haar fortuin er doorheen joeg en vervolgens met eigen slimheid probeert het hoofd boven water te houden.

Het is te danken aan het enorme talent om de lokale autoriteiten tegen de haren in te strijken dat er veel bekend is over deze Ierse baron. Hij werd langdurig achtervolgd door rechtszaken, en betroffen ze hemzelf niet, dan wel zijn kinderen.

Het boek begint met een verhaal van zijn dochter, die zich bij een verre nicht in Nederlands-Indië beklagt over het wangedrag van haar vader, dat onder meer heeft veroorzaakt dat ze in een nogal benarde positie verkeert. Ze gebruikt het echter om een familielid in het zadel te helpen en ontpopt zich zo als een echte dochter van haar vader. Die vader zag zichzelf als een eervol militair, die steeds moest schipperen tussen verschillende heren. Dat bracht hem af en toe in een lastig parket, omdat het voor de buitenwereld niet altijd duidelijk was of zijn keuzes nu op loyaliteit of financieel gewin waren gebaseerd. Hoe dan ook, in zijn eigen ogen steeds achtervolgd door jaloezie en kwaadsprekerij, lukte het hem maar niet om die positie te verkrijgen die bij zijn stand en kunde behoorde.

Om uit de geldelijke zorgen te raken, arrangeerde hij een huwelijk tussen zijn zoon Robert en een in opspraak geraakte, maar wel steenrijke, weduwe. Robert echter bleek een bruto en zijn bruid ontvluchtte de echtelijke woning en klaagde hem aan. Dat leidde tot onverkwikkelijke zaken, waarbij het blijkt weinig acceptabele gedrag van ook de vader zorgde voor grote bereidheid

bij de autoriteiten om in het voordeel van de bruid te beslissen. Later duikt de Ierse militair op tijdens de beraadslagingen van de Vrede van Utrecht, waar hij een nogal schimmige rol als spion c.q. verkoper van geheime informatie vervult. Daarna verdwijnt Patrick uit beeld.

De auteur heeft een grote voorliefde voor het bijna letterlijk navertellen van de historische bronnen. Nu is dat even grappig, om de tijd te proeven, maar de bekende omslachtige achttiende-eeuwse manier van schrijven gaat al snel vervelen, zeker omdat het nogal eens juridisch proza betreft. Ook lukt het Faber maar niet, om een heldere structuur in zijn verhaal aan te brengen. Wat is er nu feitelijk gebeurd, wat wil hij ons nu eigenlijk tonen? Dat wordt maar niet duidelijk. Hij hopt van gebeurtenis naar gebeurtenis, geeft soms veel achtergrondinformatie die echter niet een integrale rol speelt in het hoofdverhaal. In de vele 'hertaalde' bronnen is vaak niet duidelijk wat nu historisch letterlijk is overgenomen en wat is aangepast, en op welke wijze. Kortom, Faber heeft goud in handen voor een prachtige historische roman, maar maakt er een rommelige, slecht geannoteerde bronnenuitgave van.

Sophie Reinders, De mug en de kaars. Vriendenboekjes van adellijke vrouwen 1575-1640 (Utrecht 2017), ISBN 978 90 6004 326 0

Deze studie behandelt vriendenboekjes, een soort poesiealbums, uit de periode rond 1600. Hoewel er ook veel van zulke albums, vol versjes en stichtelijke woorden, door mannen zijn gebruikt, concentreert Reinders zich op die van vrouwen. Dat is namelijk een nogal onderbelichte categorie. Vaak zijn ze weinig indrukwekkend om te zien, bevatten ze geen

hoogstaande literatuur en zijn ze geschreven in een lokaal dialect. Dat laatste is vooral veroorzaakt door het feit, dat de meeste overgeleverde vrouwenalbums uit het oosten van het land stammen en in een mengmoes van Duits en Nederlands zijn opgesteld. Voor kasteelonderzoekers is er in dit mooi vormgegeven boek niet direct informatie over kastelen en buitenhuizen te vinden, maar de albums en vooral het vele onderzoek dat Reinders naar de schrijfsters en hun sociale omgeving heeft gedaan, geven een prachtig beeld van de adellijke levenssfeer. Adellijk, omdat vooral albums van adellijke vrouwen zijn gevonden, wat niet wil zeggen dat er onder burgerdames geen vriendenboeken circuleerden. De teksten zelf zijn vaak niet heel indrukwekkend, maar door te onderzoeken wie de auteurs zijn, schetst Reinders het sociale netwerk van de dames. De teksten zelf geven een indicatie van de heersende moraal. De auteur werkt een aantal van die albums en de daaruit te distilleren netwerken nader uit en laat zien, dat niet alleen jonge, huwbare meisjes zulke poëzie aangeboden kregen, maar ook op latere leeftijd de vrouwen hun album tevoorschijn haalden en gasten vroegen er een boodschap in achter te laten. Al met al een prettig leesbaar boek dat een mooi beeld geeft van de leefwereld van de adel rond 1600. ■

Hoge korting voor lezers van Kasteel & Buitenplaats

Neem een jaarabonnement

MONUMENTAAL is het enige echte tweemaandelijkse magazine over wonen, werken en ontspannen in klassieke ambiance.

Elk nummer bevat interessante artikelen voor iedereen die graag leest over kastelen en buitenplaatsen, herenhuisen en industrieel- en andere historische erfgoederen, actueel nieuws, recent verschenen boeken en andere wetenswaardigheden.

Ook voor monumentenzorg en restauraties heeft MONUMENTAAL een scherp oog. Liefhebbers van de schoonheid van stad en land voelen zich thuis bij het veelgelezen tweemaandelijk magazine.

Word abonnee!

U ontvangt 6 uitgaven voor 32,50. Lezers van Kasteel & Buitenplaats betalen nu maar

€ 25,-* (actiencode K&B)

**HOG KORTING
VOOR LEZERS
VAN KASTEEL &
BUIENPLAATS**

Dagelijks actuele informatie op de website www.monumentaal.com

VUL DE BON IN of ga naar www.monumentaal.com/jaarabonnement

- Ja, ik **neem** een jaarabonnement op MONUMENTAAL. Het jaarabonnement kost het eerste jaar slechts € 25,-
 Ja, ik **geef** een jaarabonnement op MONUMENTAAL voor slechts € 25,-

Mijn gegevens.

Voornaam: _____ Naam: _____ M / V

Adres: _____

Postcode _____ Woonplaats: _____

Geboortedatum: _____

Telefoon: _____ E-mail: _____

Gegevens ontvanger cadeauabonnement

Voornaam: _____ Naam: _____ M / V

Adres: _____

Postcode _____ Woonplaats: _____

- Ik machtig MONUMENTAAL hierbij om de abonnementsbijdrage van mijn rekening af te schrijven (alleen Nederland)

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

- Ik kies voor een factuur (*extra kosten € 1,50*)

- Ja, ik wil de gratis digitale nieuwsbrief van MONUMENTAAL ontvangen en ook graag de gerelateerde informatie van partners

Datum: _____

Handtekening: _____

Schrijf u in via

www.monumentaal.com/jaarabonnement of

stuur deze bon in een envelop naar:

MONUMENTAAL, Abonnementenadministratie
Prins Hendrikstraat 26, 7001 GL DOETINCHEM

* CADEAUABONNEMENTEN EINDIGEN AUTOMATISCH. ALLE OVERIGE ABONNEMENTEN GELDEN TOT WEDEROPZEGGING, TWEE MAANDEN VOOR VERVALDATUM. AANBIEDING GELDT VOOR ADRESSEN IN NEDERLAND.

"In de middeleeuwen had Eymerick een verdedigingsfunctie als centrum van de vrije heerlijkheid Heeze, Leende en Zesgehuchten. Nu is het middeleeuwse slot onderdeel van kasteel Heeze.

Sinds 1760 is de naam van onze familie hieraan verbonden. Zelf ben ik hier drie tot vier dagen per week aanwezig om van alles te regelen. Er is veel te doen. Een deel wordt bewoond door mijn vader, de museale stijlkamers zijn toegankelijk voor publiek en het slot en het koetshuis worden verhuurd voor evenementen. Gelukkig wordt de stichting bijgestaan door veel vrijwilligers.

Heeze is een van de weinige kastelen in Brabant die nog authentiek zijn ingericht. Mijzelf spreekt het geheel van het complex aan. De gebouwen, de inrichting, de omgeving met grachten en landerijen, de geschiedenis, ze vormen een uniek samenhangend geheel."

*S.E. baron van Tuyll van Serooskerken
bestuurslid van de Stichting
Kasteel Heeze*

Donatus
verzekert
vertrouwd
sinds 1852

Monumenten worden met veel zorg omgeven door hun eigenaren en beheerders. Dat is belangrijk en nodig. Net als het kiezen van de juiste verzekering. Al sinds 1852 heeft Donatus ervaring in het verzekeren van monumentale kerken en gebouwen. Als onderlinge maatschappij werken wij zonder winstoogmerk. Wij hebben dan ook geen klanten, maar leden. Maak vrijblijvend kennis met Donatus. Onze expertise zal u verbazen en verrassen, evenals onze jaarlijkse premierestitutie.

Donatus

Dé kerken- en monumentenverzekeraar